

4. Források

A Maḥmūd Mīrzā-ra vonatkozó források számbavételénél és felkutatásánál abból a terjedelmes irodalomjegyzékből indultam ki, amit Xayyāmpur adott a Safīnat al-Maḥmūd kritikai kiadásának előszavában.
33/
Xayyāmpur a következő forrásokat jelölte meg:

- (1) Anjuman-i Xāqān
szerző: Fāzil xān Garrūsī
taxalloša: Rāvī
- (2) Ḥadīqat al-^vsu^carā'
szerző: Aḥmad Šīrāzī Dīvānbīgī
- (3) Tazkira-i dilguša^v
szerző: Mīrzā ^cAlī Akbar, taxalloša Bismil
- (4) Tazkira-i Muḥammadšāhī^v
szerző: Bahman Mīrzā Qājār
- (5) Tazkira-i Mumayyiz
szerző: Mumayyiz
- (6) Fārsnāma-i Nāsirī
szerző: Hājī Mīrzā Ḥasan Fasāyī
- (7) Maǰma^c al-Fuṣahā
szerző: Rizā Qulī xān Hidāyat

- (8) Mihakk-i šu^vCarā'
szerző: Muḥammad Ṣaliḥ Ṣāmlū
- (9) Maṣṭaba-i Xarāb
szerző: Hulākū Mīrzā Qājār
- (10) Mihr-i Xāvarī
szerző: Mīrzā Ma^csūm Xāvarī Kūzakunānī
- (11) Nagāristān-i Dārā
szerző: ^cAbd al-Razzāq Bīg Dunbulī
taxallos: Maftūn

Az itt megadott szakirodalomnak nagyjában-egészében sikerült utánajárnom, több-kevesebb sikerrel. Esetenként azonban a negatív eredményt is eredménynek kellett tekintenem. Ezen túlmenően is igyekeztem beszerezni forrásértékűnek sejtett kéziratokat, s amelyek valóban forrásnak bizonyultak, azok feldolgozását úgyszintén itt közlöm.

A továbbiakban ezeket a forrásokat mutatom be.

- 4.1. Anjuman-i Xāqān^{34/} انجمن خاقان
Muḥammad) محمد فاضل خان گروسی,
szerző : Fāzil xān Garrūsī,
taxalloş : Rāvī راوی
1234 / 1818-19.

MTAK Perzsa F.9.

A szakirodalom számos példányát ismeri, főként Teheránból, de nyomtatott (kritikai) kiadásáról nincs tudomásom. Munkám során ezért a jelzett budapesti kéziratot használtam; másolás éve: 1254 / 1838-39.

Kortárs költők antológiája

Kezdeté:

زیب انجمن خاقان که زینت بزم
زمان باد نام بدیعی است

Vége:

برگه شاهی مهلی است بی رنج محاق
بر تخت مهلی خوریست بی ذل زوال

A szerző Fath^c Alī sah hivatásos udvari költője.

A mű 1234-ben készült, ez a nagyvezír, Mīrzā Muḥammad Šafī^c halálának éve. Maḥmūd Mīrzā húsz éves ekkor; már ezért sem mondhat túl sokat Maḥmūd Mīrzā-ról, hiszen a komoly alkotások még csak ezután következnek.

Négy fejezetre oszlik: Fath^c Alī sah (1. anjuman), a királyi hercegek és néhány Qājār nagyság (2. anjuman), a királyi udvar költői (3. anjuman), és a

különböző tartományok költői (4. anjuman).

A bevezetés (muqaddima) a mű létrejöttéről, keletkezése körülményeiről, a befejezés (xātima) a szerző életéről és műveiről szól.

A 2. anjuman-ban találjuk Maḥmūd Mīrzā-t és egy édestestvérét, Humāyūn Mīrzā-t.

(9) Maḥmūd Mīrzā (21r-v): a szerző hosszan dicsóíti, milyen fennkölt, megfontolt, művelt, a tökéletességre törekvő királyfi ő, ki ifjú kora ellenére olyan tanult, akár a korosabb férfi, ami nem is csoda, hiszen a nagyműveltségű nagyvezír, őmagassága Mīrzā Muḥammad Šafī^C nevelte; annyi mindenféle művészethez ért, hogy fel sem lehet sorolni; majd Nihāvand város az ő kezébe helyeztetett; költészettel is foglalkozik; egy qaṣīda-t idéz tőle.

(12) Hišmat (22r-v): a szépséges Humāyūn Mīrzā királyfi, ki a tiszta Maryam kebeléről a ṣadr-i a^Czam, Mīrzā Muḥammad Šafī^C irányítása alá került, ő vigyázta neveltetését; verset is írt; két párversét idézi.

4.2. Ḥadīqat al-šū^carā[>] حدیقه الشعرا
szerzője: Aḥmad Širāzī Dīvānbīgī احمد شیرازی
1296/ 1879 دیوانبگی

A H. 13. századának költői antológiája.

A Xayyāmpur által megadott kéziratához nem sikerült hozzájutnom ezidáig. Pontos leírása azonban megtalálható Golč̣in-Ma^cāni könyvében,^{35/}

Golč̣in-Ma^cāni is csak a Xayyāmpur által idézett kéziratot és egy másik kéziratot ismer, mindkettő Teheránban. E szerint az antológia 426 költőt mutat be a H. 13. századából, betűrendes elrendezésben. Maḥmūd Mīrzā is szerepel benne, ő a 354. a sorban. Édes testvérei közül egyedül Humāyūn Mīrzā szerepel, ő a 112., Hišmat költői néven.

Az előszóban (muqaddima) a szerző önmagáról, s a könyv írásáról szól, a befejezésben (xātima) pedig költőnőket mutat be.

- 4.3. Tazkira-i dilgušā^{36/} تذکره دلگشا
szerző: ^CAlī Akbar Šīrāzī علی اکبر شیرازی
taxalloş: Bismil بسمیل
H. 1238-40/ 1822-23 - 1824-25.

Kortárs költők antológiája

Xayyāmpur a teheráni Malek Könyvtár 3840. számú kéziratára hivatkozik, melynek első büstān-jában található Maḥmūd Mīrzā. A kézirathoz ezidáig nem jutottam hozzá. Ugyanerre hivatkozik Golčīn-Ma^Cāni is a TTF-ban (I:225-238), de emellett megad még több kéziratot is, jobbára Teheránból, valamint egy berlini kéziratot. Ez utóbbi Pertsch 667. számú kéz-irata lenne, mely azonban a katalógus leírása szerint nem tartalmaz Maḥmūd Mīrzā-címszót az 1. büstān-ban, s az édestestvérek közül csak Humāyūn Mīrzā-t emlí-ti, kinek taxalloşa Hīšmat (1. büstān , 12.) Browne több ízben is hivatkozik saját kéziratára, idézi is (IV:304-305, etc.)

4.4. Tazkira-i Muḥammadšāhī^{37/} تذکره محمد شاهي
szerző: Bahman Mīrzā Qājār بهمن میرزا قاجار
1249/1833-34

RIEU, Suppl.Pers.MSS
in the British Museum
item 124, Or. 325o

Költői antológia a H. 13. századig

Kezdetre a baszmala után: زینت هر کتابه شناسی حضرت
ربه الاربابین است که ذکر محمدر دانش در تذکره

Másolás éve:

1257/1841.

A szerző Bahman Mīrzā a Tabrizban rezideáló trónörökös, ^CAbbās Mīrzā fia. Az antológiát fivére, Muḥammad Mīrzā kérésére állította össze, aki a H. 1249-ben, ^CAbbās Mīrzā halála után Azerbajdzsán kormányzója és koronaherceg-trónörökös lett, majd 1250-től Muḥammad sah néven Fath ^CAlī sahot követi a trónon; a tazkira címe is őt örökíti meg. Bahman Mīrzā, a legképzettebb Qājār-hercegek egyike, kinek jelentős könyvtára volt, és nem csekély szerepet játszott kora irodalmi életében. Számos fontos könyvet az ő nevében állítottak össze, az ő bátorítására vagy intenciói szerint került nyomdába. Az ő nevéhez

fűződik az Ezeregyéjszaka perzsa fordítása: erre két költőt kért fel, ^CAbd al-Laṭīf Ṭasūjī az arab prózát ültette át perzsa prózára, míg a verses részeket Surūš-i Iṣfahānī fordította, versben.

Bahman Mīrzā Muḥammad sah uralkodása végén részt vett a sah elleni összeesküvésben, s ezután a Kaukázusba menekült és Qarabağ-ban halt meg 1301/ 1883-84 -ben.

A tazkira három részből áll:

1. rišta: régebbi költők, szám szerint százharminc-hárman a H. 12. százada végéig, ábécében elrendezve, Asadī-tól kezdve Yatīmī Kāšī-ig.
2. rišta: "Qājār-költők" vagyis Faḥr ^CAlī sah (Xāqān) és némely királyi hercegek és emírek, összesen tizenhárman, életkor szerint elrendezve;
3. rišta: kortárs költők, a leírások szerint ötven-heten, kezdve Mīrzā Abū al-Qāsim Qā'immaqām-mal egészen Āqā Muḥammad Kāzim Vāla Iṣfahānī-ig.

A második részben a sah után a kilencedik személy Mahmūd Mīrzā (178r-v): igen nagyműveltségű királyfi, kiválóan képzett, ékesszólású herceg, aki sziporkázóan és utánozhatatlanul szellemes, ideje nagy részét versei és dívánja összeállításával tölti, dívánján túl is különféle irodalmi alkotásai vannak, és néhány évig Nihāvand kormányzásával volt elfoglalva,

jelenleg pedig a birodalom székvárosában, Teheránban tartózkodik. Ezek után egy gázal-t, egy masnavī-t és egy rubā^Cī-t közöl Maḥmūd Mīrzā-tól.

De találkozhatunk Maḥmūd Mīrzā-val az ötödik herceg, Alī Naqī Mīrzā, költői nevén Vālā címszavában is, aki a tőle idézett versben Maḥmūd Mīrzā-t énekli meg (177v).

- 4.5. Tazkira-i Mumayyiz. 38/
szerző taxalloša: Mumayyiz
H. 1306/ 1888-89

تذکره ممیز

ممیز

Ketābxāne-ye Majles

No. 904.

H.13. századi költők antológiája

Kezdetre: خاقان مغفور نعمتی شاه قاجار
جان بکف بهر نثار کوی جانان

Vége: مکن تغافل از این پیشتر که می ترسم
کمان بزند که این بنده بی خداوند است

Autográf kézirat 1306-ból, a szerző egyetlen, máig ismert kézírata, kusztoszokkal. A szerző nem mondja meg valódi nevét, csak a taxalloš-t ismerjük. Az első tizenöt oldal üresen van hagyva, feltehetően előszónak. A szöveg a 16. oldalon kezdődik, Fath^c Alī sahal, majd költők következnek, minden szigorúbb rend nélkül. Száznál több kortárs költő mintegy két és félezer párversét tartalmazza. A 128. oldalon a tazkira -jelleg megszakad, s majd negyven oldalon át különféle másolmányok találhatók, pl. Ibn Sīnā-tól is egy kisebb traktátus, az inšā' különféle példái, majd a 165. oldaltól ismét költők és műveik, kiknek egy része már szerepelt a kötet első felében;

végezetül a szerző saját versei (192-221. oldal)
A 221-226. oldalon az oszmán birodalom uralkodói-
ról kronológiai tábla és különféle feljegyzések.

Mahmūd Mīrzā-val első ízben a 19. oldalon ta-
lálkozunk, ahol Alī Naqī Mīrzā herceg, kinek
taxalloş-a Vālā, őt dicsóíti párversében.

(Az idézet azonos az előző Tazkira-i Muḥammad-
šāhī idézetével (177v), szerzője u.a., Alī Naqī Mīrzā,
taxalloşa Vālā.)

Mahmūd Mīrzā verseivel a 20-22. oldalon szerepel,
ő a kilencedik a költők sorában. Életrajzi adatot
nem közöl a szerző. Őt követi a tizedik költő, édes-
testvére, Humāyūn Mīrzā (22-23.p.) "ki először
Mahmūd Mīrzā herceg tanácsára a Hišmat taxalloş-t
választotta, majd saját nevét tette meg taxalloş-nak".
Egy párverse szerepel.

A 23. oldalon ismét feltűnik Mahmūd Mīrzā neve:
a 12. költő Allahvirdī Mīrzā, taxalloşa Bīzā,
"aki Mahmūd Mīrzā herceg neveltje",
s "szeretlek, bárha ellenségem vagy is", mondja.
Ugyanitt található Jahānšāh Mīrzā herceg, Mahmūd
Mīrzā édestestvére, ki a tizenharmadik a sorban,
taxalloşa Jahān. Két párversét közli.

A tizennegyedik is Mahmūd Mīrzā édestestvére, a
Ahmad Alī Mīrzā (23.p.), költői neve (legkisebb,

Ahmad; egy párversét közli.

Maḥmūd Mīrzā még egyszer előjön a kötetben: a 168. oldalon ismét egy szép gāzalját közli a tazkira összeállítója.

A 31. oldalon szerepel egy nihāvandi költő, Mullā Hasan, aki pedig "Maḥmūd Mīrzā herceg mestere volt"; a 33. oldalon Mīrzā Fazullāh Šīrāzī, taxallosá Xāvarī, aki Humāyūn Mīrzā vezírje volt;

Ha életrajzi adatot közvetlenül nem is tartalmaz a Tazkira-i Mumayyiz, az minden esetre kiviláglik a szemelvények gazdagságából, hogy Maḥmūd Mīrzā-t költőként is becsülték korában, nemcsak Nihāvand kormányzójaként.

4.6. Fārsnāma-i Nāṣirī

فارسانامه ناصری

szerző: Mīrzā Ḥasan Fasāyī Šīrāzī

میرزا حسن

1311/ 1893-94

فَسَائِي شِيرَازِي

Teherán, H.Q.1313/1895-96

Nem tartozik a tazkira-irodalom körébe, de vannak irodalmi vonatkozású részei. Ezért tárgyalja Golčín-^{39/}Ma^cāni is tazkira-történetében.

Két részből áll, melyek neve guftār:

1. guftār: Perzsia, különösképpen pedig Fārs tartomány története az iszlám megjelenésétől 1300/1882-83-ig.
2. guftār: Fārs leíróföldrajza, tele történeti információkkal.

A teljes mű megjelent litográf kiadásban két évvel elkészülte után Teheránban (1313/1895-96). Az első könyvből több rész is hozzáférhető valamilyen formában: így a Qājārok történetét H. BUSse adta ki angol fordításban,^{40/} a Muzaffaridák történetét E. Browne dolgozta bele irodalomtörténetébe.^{41/} A második részt jól ismerte Démorgny,^{42/} V. Minorsky, ld.a Hudūd al-ālām-hoz írt kommentárt.^{43/}

A kiadott vagy feldolgozott részekben azonban nem szerepel Maḥmūd Mīrzā semmilyen formában, így a BUSse-féle fordításban sem, mely a Qājārok első

száz évét öleli fel. Maḥmūd Mīrzā szemlátomást messze esett a politikai történések vonalától, hiába volt egy ideig Nehāvend (Nihāvand) kormányzója. Én munkámban a teheráni litográf kiadást használtam, így találhattam Maḥmūd Mīrzā-ra a második részben, a sirázi nemesek körében: (II. kötet, 53. p.)

"Maḥmūd költő, kinek neve taxallosá, ki maga volt a szépség, a Maǧma^c al-Fuṣahā című könyvben is le van írva; híre eljutott a birodalom székvárosába, Tīhrānba, s a šāhinsāh Fath^c Alī šāh Qājār fölrendelte őt Šīrāzból"; eleganciája mindenkit elbűvölt; méltatlan sorsa felkeltette haragját, s visszatért Šīrāzba; két párversét idézi.

4.7. Maǧma^c al-Fuṣṣahā^{44/}
szerző: Rizā Qulī xān
taxallosa: Hidāyat
1284/1867

مجموع الفصاح

رضا قلی خان
هدایات

Teherán, 1336-40/1957-61,
Amir Kabir, (két kötet)
6 darabban

A perzsa tazkira tán utolsó klasszikus alkotása, óriási munka, mely az újperzsa költészet egészét felöleli a kezdetektől a szerző koráig, csaknem kilencszáz költő és műveik bemutatásával.

Az előszóban Hidāyat a könyv születésének körülményeiről ír, s Nāsiraddīn sah költeményeiből idéz.

A tulajdonképpeni mű négy fejezetre (bāb) oszlik.

Az első természetesen az uralkodót, valamint a királyfi-költőket, és a költő-kormányzókat illeti.

A "nagy" fejezetek ezután következnek: a régi költők (2. bāb), a középkori költők (3. bāb), valamint a kortárs költők (4. bāb), melyet saját költeményeivel fejez be. Legnépesebb a kortárs költők fejezete, mely 360 költőt tárgyal műveik bemutatásával. -

A mű, nem sokkal születése után, megjelent litográf kiadásban (Teh^erán, 1295/1878). Az új teheráni kiadást Możāhar Moşaffā készítette elő. Megtartotta az eredeti felosztást, bevezető tanulmánnyal és

megfelelő apparátussal, indexekkel látta el a hat kötet terjedelmű hatalmas munkát, melyek segítségével könnyedén tájékozódhatunk a feldolgozott óriási anyagban.

A szerző a kor szellemi életének kimagasló alakja, (1215/1800 - 1288/1871) Fath^c Alī sah idején született apja a Qājār udvar egyik régi nemes családjának sarja. Apja halála után Mázenderánba, majd Sirázba került, s ott végezte tanulmányait. Mikor Fath^c Alī sah Sirázba ment, akkor állott szolgálatába, s hamarosan elnyerte a "költők emírje" majd pedig a "költők királya" címet. Fath^c Alī sah halála után Teheránba ment, ahol Hāǰī Mīrzā Āqāsī, a nagyvezír révén bejutott Muḥammad sah környezetébe, s elnyerte kegyeit, reá hárult a királyfi, ^cAbbās Mīrzā (Muḥammad sah fia!) nevelése. A következő sah is értékelte képességeit, 1267-ben Hvárezmbe küldték, majd visszatérve az újonnan szervezett politechnikum, a Dār al-Funūn élére került. Irodalmi munkássága jelentős.

Egész életét a császári udvarban és közvetlen környezetében töltötte, belülről ismerte az udvar életét és szereplőit, neveltetésüket, kulturáltságukat. Értesülései, információi megbízhatók, forrásait rendszerint megjelöli. Mahmūd Mīrzā és testvérei

az első, "fejedelmi" fejezetben található.

Mahmūd Mīrzā (I:115-116): Fath ^YCAlī sah tizennegyedik fia, léte 1213-ban fogant; Nihāvand kormányzója volt, választékos, tökéletesen képzett férfiú, tazkira-t írt a kortárs költőkről Safīnat al-Mahmūd címen; költészete magasszintű; Hidāyat hosszan idéz verseiből.

Aḥmad ^CAlī Mīrzā (I:29) esetében többet is meg tudunk Maḥmūdról; Aḥmad ^CAlī herceg Fath ^CAlī sah tizenhatodik fia, Maḥmūd herceg és Humāyūn herceg édestestvére, ifjúkorában kettejükkel és Husayn ^CAlī herceggel együtt Fārsban nevelkedett, majd a fővárosba került; 1245-ben Xurāsānba küldték, s a határvidék ügyeivel foglalatoskodott. Akkor Mīrzā Mūsā Gilānī, (a főasztrológus) volt oda kinevezve; ott tartózkodott a provinciában, a határvidék ügyeit tette rendbe, bölcs bíró volt a falvakban és helyesen járt el; Zarándoklatra ment Mašhadba, s a xurāsāni út során türkmén rablók fogságába esett, tízezer tumánnal vált/ották ki; Aḥmad ^CAlī herceg 1270/1853-54-ben hunyt el.

Ĵahānšāh Mīrzā (I:37): róla csak annyit mond, hogy Fath ^CAlī sah fia; Maḥmūd, Aḥmad ^CAlī és Humāyūn hercegek édestestvére; kinek taxalloš-a Ĵahān; hét párversét közli.

Humāyūn Mīrzā (I:38): a negyedik testvér Hišmat Qājār néven szerepel, alig pár sor erejéig: édestestvére Maḥmūd^hnak, ki a Safīnat és a Gulšān-i Maḥmūd című tazkira szerzője, 1273/1856-57-ben húnyt el Teheránban, üszkösödésben; ğazal-jaiból idéz.

Figyelemreméltók Hidāyat közvetett adatai:

Anīs Nihāvandī (IV:153): Maḥmūd herceg kíséretéből való, 1237/1821-22-ben mondott búcsút a világnak; mintegy kétezer párverse van.

Umīd Nihāvandī (IV:156): az uralkodótól Nihāvand-ban kapott földet, kánságot, Maḥmūd herceg szolgálatában.

Čišma-i Īrvānī (IV:205): Maḥmūd herceg udvarának emírje volt, Nihāvand-ban éveken át a szolgák előljárója; a qarīb-verselésben voltak eredményei; tiszteletreméltó életet élt; ğazal^hjaiból idéz.

Hasan Nihāvandī (IV:207): a kor tudósai közé tartozott, Maḥmūd Mīrzā tanítómestere volt, ğazal^ht is írt.

Sipihr Kāšānī (IV:381): azaz Mīrzā Muḥammad Taqī xān, Muḥammad sah és Nāsiraddīn sah udvari tudósa volt, a Lisān al-mulk cím viselője, egy tizenegy-kötetes perzsa nyelvű történeti munka, a Nāsīx al-tavārīx szerzője; számos qasīda-val szerepel, köztük egy kifejezetten Maḥmūd herceg tiszteletére

íródott.

Sabā-i Kāšānī (V:572-578): ^(neve) Fath [°]Alī xān, Fath [°]Alī sah korának híres qaṣīda-írója, a költőkirály (Malik al-šū[°]arā'); a díván szolgálatában állt, Qum és Kāšān kormányzóságát kapta az uralkodótól; Ő is dicséneket (qaṣīda) szentelt Maḥmūd hercegnek, és az általa emelt nihāvandi Humāyūn-palota szépségének.

Qatra-i Isfahānī (V:886-890): azaz Mīrzā Abdalvahhāb, Fath [°]Alī sah korának tudós költője, a sah és Maḥmūd herceg dicsőítője; Hidāyat sem a költőt, sem dívánját nem látta, az itt közölt verseket az Anjuman-i Xāqān-ból és a Safīnat al-Maḥmūd-ból vette; Nihāvand szépségét és a Maḥmūd herceg emelte épületet, s magát Maḥmūd herceget dicsőíti némely versében.

Qābil Īrvānī (V:890): neve Ḥasan [°]Alī xān, Muḥammad xān Qājār fia, Maḥmūd herceg szolgálatában állt; verseit a Safīnat al-Maḥmūd-ból vette.

Muflaq Tīhrānī (VI:989 -1006): kinek neve Mīrzā Muḥammad [°]Alī, szintén dicsőíti Maḥmūd herceget.

Yūsuf Gurjī (VI:1204): Maḥmūd Mīrzā neveltje; Hidāyat nem ismeri, verseit a Safīnat al-Maḥmūd-ból vette.

4.8. Mihakk-i šu^carā^{45/}

محمد شعراء

szerző: Muhammad Šāliḥ Šāmlū-i Xurāsānī

H. 1252/1836-37. محمد صالح شاملوی خراسانی

Malek Könyvtár, Teherán,

No. 4096.

Fath^c Alī^sah korának költői antológiája.

Kezdeté:

ای حمد تو آب و تاب ابحار سخن
وی ذکر تو چشمه سار انهار سخن
از فیض تنای تو تمامی مع وسار
آسیب خزان ندیده گلزار سخن
بی بها حمدی که شمیمش دلهای مرده را زندگی دهد

Vége:

به نیم لحظه شکایت زمن مباش ملول
که عمری از برم ای بیوفا جدا بودی

Autográf kézirat , a szerző egyetlen ismert kéz-
irata, saját lapszámozással. Sem Golčín-Ma^cānāi,
sem én a szerzőnek másutt nem találtam nyomát.

Százhetvenhét költő antológiája, kezdve Fath^c Alī^s
sahhal, Mīrzā Vašāl Šīrāzī-ig, melyben négy költő
ismételten is szerepel.

A kézirat elrendezése, amennyire ez a mikrofilm
alapján megállapítható, a következő: teljes tartal-
omjegyzékkel indul, melyben a szerző a tárgyalt köl-
tőknél a lapszámot is megadja. Ezt követi egy előszó,

mely befejezetlen. A költők következnek ezután, sorrendben először a Xāqān (Fath ^CAlī sah)(1v), majd a királyi hercegek (13v), vezírek és köznapi költők (23r). Utolsó számozott lap a 266-os, a 266v még végig van írva, a könyv végén pedig még néhány üres lap található.

Mahmūd Mīrzā (20r-21v): a sah után a kilencedik a hercegek sorában. Véle meglehetősen terjedelmesen foglalkozik a szerző, ám mondandója csokély. A mestersen fűzött szóvirágok csak a nemes királyfi dícséretét zengik; fennköltségét, ékesszólását, kegyeinek áradását dicsőíti, melyből bőségesen jutott Nihāvand népének és környékének; kit nemes tulajdonságai csak még érzékenyebbé tettek a politikai élet rosszindulatai és veszélyei iránt. A cikornyás leírásból egy nagyműveltségű és érzékenylelkületű férfi képe hámozható ki, aki Nihāvand és környéke felvirágoztatására törekedett, kinek saját dívánja van és saját nevét használja taxalloşként. Ezen túlmenően életrajzi adatot nem tartalmaz. Verseit több mint két oldalon át idézi a szerző.

A hercegek sorában Mahmūd Mīrzā édestestvérei közül csak Humāyūn Mīrzā szerepel, Muḥammad Riḏā Mīrzā-t és Ḥaydarqulī Mīrzā-t követően ő a tizenkettedik a

sorban. A tartalomjegyzékben Humāyūn Mīrzā néven veszi fel a szerző, míg a költők tárgyalásakor a Hišmat taxallos alatt. Életrajzi adat nincs, csak dicsőítése, valamint néhány párverse.

- 4.9. Maštāba-i Xarāb ^{46/}
szerző: Aḥmad Qāyār, akit *مصطبه خراب*
Hulākū-nak ismernek, *احمد قاجار*
taxalloša: Xarāb *هلاکو*
خراب
1258-63(?) /1842-47

kiadása: Tabriz, 1344/1965-66,
Abdolrasul Xayyāmpur gondozásá-
ban, /Selsele-ye našr-e tazkere-
hā, 5./ xiv, 280 p.

Fath ^ʿAlī sah kora költőinek és a szerző kortársai-
nak antológiája

A tabrizi kiadás a Bibliothèque Nationale kéziratát
adja közre (Blochet II:No.1160/1), amit H. 1271/
1854-55-ben másoltak.

A szerző Hulākū Mīrzā herceg, Fath ^ʿAlī sah unokája,
Hasan ^ʿAlī Mīrzā, Khorászán (Xurāsān) majd Kermán (Kirmān) ^ر
a Šujā^ʿ al-saltāna legidősebb fia. A Muḥammad sah
trónrakerülése körüli csatározásokban a Šujā^ʿ al-
saltāna vereséget szenvedett és Sirāzba vonult visz-
sza. Ott elfogták és Teheránba vitték. Fia, a szerző
Hulākū Mīrzā, az új sah beiktatása után visszavonult
Jazdból Kermánba, de a megtorlástól való félelmében
mekkai zarándoklatba menekült, s élete végéig

szülőföldjétől távol rekedt, arab, török területen élt. Élete utolsó állomása talán Kázemejn volt, Bagdad mellett. Így került a szokványos perzsa tazkira-ba mintegy függelék^{k)}ként néhány arab és török költő is.

A tazkira beosztása: előszó; perzsa költők nagyjából az ábécé elrendezése szerint, közel háromszáznegyven személy; majd tíz arab és tizenegy török költő; végezetül a szerző saját versei.

A mű keletkezésével, a szerző fordulatokban gazdag életével Golčín-Ma^cāni foglalkozott, aki cáfolja Blochet-nak a kézirat datálására vonatkozó nézeteit (p.v.)

Mahmūd Mīrzā a költők sorában a háromszázadik. Bár mindössze néhány mondat erejéig foglalkozik vele a szerző, amit mond, az tényszerű, s mentes minden ömlengéstől:

"Mahmūd Mīrzā (p. 166-167.): őnagysága a dicsőséges uralkodó kiváló fiai közül való, híres gáláns modora és szellemessége; Gulšān-i Mahmūdnak nevezett könyve a Qājārie életrajzait adja; sok verset írt; minden bizonnyal sokat fáradozott; elmés, jóhumorú ifjú, kinek kemény természete van". Négy párversét közli. Mahmūd Mīrzā mindhárom testvére szerepel a

tazkira-ban: Ahmad Qājār (p.20.) vagyis Ahmad ^CAlī Mīrzā, ki az orvoslás tudományában jártas", Jahānsāh Mīrzā (p. 39.), "kinek taxalloša Jahān " és Humāyūn (p.213.), kinek neve is Humāyūn és tehetséges férfiú" s közli egy-egy párversüket.

A tazkira nyelve világos, egyszerű, az eddig vizsgált kéziratok közül a legközelebb áll a mai nyelvhez. Szükszavúságában is megbízható munka, a szerző belülről ismeri a "Qājārie" életét-viselkedését.

4.10. Mīhr-i Xāvarī

مهر خاوری

szerző: Mīrzā Ma^cšūm Xāvarī Kūzākunānī

میرزا معصوم خاوری نوزده کنانی

A Safīnat al-Mahmūd előszavában (SM I:19) a Xāvarī alkotásaként életrajzi forrásul megjelölt művet nem sikerült megismernem. Ennek ellenére valószínűnek tűnik azonban, hogy Mīhr-i Xāvarī kapcsán itt valamiféle keveredéssel állunk szemben. Golčīn-Ma^cāni ugyanis nagy tazkira-történetében a Safīnat al-Mahmūd tárgyalása során azt mondja, hogy ez Mahmūd Mīrzā műve, mely ezer párversét tartalmazza, továbbá egy előszót Mahmūd Mīrzā cselekedeteiről és irodalmi munkásságáról, s a kötetet Mīrzā Ma^cšūm Xāvarī Kūzākunānī állította össze. ^{47/} Ugyancsak Golčīn-Ma^cāni mondja egy másik Xāvari-ról, aki Šīrāzī, s ^{48/} kinek neve Mīrzā Faḏlullāh Ḥusaynī hogy dívánja a Mīhr-i Xāvarī címet viseli, és idéz is a Maḏles Könyvtárban lévő kéziratból. Golčīn-Ma^cāni épp a Safīnat említett tárgyalásakor Mīrzā Faḏlullāh Ḥusaynī Xāvarī Šīrāzī Tazkira-i Xāvarī című művéből idézi Mahmūd Mīrzā életrajzát, mint a "legpontosabb" életrajzot (TTF I:730-731.) A Tazkira-i Xāvarī pedig kifejezetten Faḏlullāh Ḥusaynī sah és közvetlen királyi családja, vagyis fiai, lányai, feleségei, unokái életével foglalkozik (TTF II:

570-573), és ugyanitt idéz is az ő Mihr-i Xāvarī című dívánjából. Xāvarī Šīrāzī a korai Qājārok történetét írja meg Tārīx-i zu-l-qarnayn c. történeti munkájában. Sajnos, a Mihr-i Xāvarī és a Tazkira-i Xāvarī c. kéziratokat mind ez ideig csak az említett utalásokból ismerem.

Hozzájutottam viszont Xāvarī Šīrāzī Tārīx-i zu-l-qarnayn című munkájához.

4.11. Tārīx-i zu-l-qarnayn ^{49/} تاریخ ذو القرنین
szerző: Mīrzā Faḏlullāh Ḥusaynī Šīrāzī میرزا فضل الله شیرازی
taxallos: Xāvari خاوری
H.1250-62/1834-46.

RIEU, Suppl.Pers.MSS
in the British Museum
item 71, Or. 3527

Terjedelmes történeti munka, tárgya Fath[‘]Alī
sah és kora.

Kezdete:

فتح الباب نامه خاقانی و فصل الخطاب
رساله صاحبقرانی سپاس افزون از قیاس
شاهنشاهی است

A szerző a nagytiszteletű sirázi Muḥammad Hāšim Zahbī
Rūhullāh - aki a Zand-ek írója volt, - leányának gyer-
meke. Ő maga munšī volt a nagyvezír, Mīrzā Muḥammad
Šafī^c dívánjában, majd annak halála (1234) után mint-
egy tíz évig Humāyūn hercegnél - Maḥmūd Mīrzā édes-
testvérénél teljesített szolgálatot, mint annak vezírje,-
más változat szerint amolyan tutor-féle volt Humāyūn
hercegnél, - ezt követően pedig Fath[‘]Alī sah szemé-
lyi munšī-ja volt. Életét ismerteti az Anjuman-i
Xāqān (1234) ^{50/} (1818-19), stb, majd később a Maǧma^c al-Fuṣahā ^{51/}
(1867-68) is.

"A megboldogult Xāqān udvarában magas állást

töltött be, a fővárosban most is nagy tiszteletnek örvend. Ha szolgálata engedi, igen jó versei vannak; őt ma a neves költők közé sorolják. ... Megírta a Qājārie történetét Xāqān Sāhibqirān-ig (=Fath Alī sah), s ennek a Zu-l-qarnayn címet adta" - mondja Rizā Qulī xān Hidāyat (MF IV:285).

A mű két kötetre (ʃild) oszlik, amit egy befejezés (xātima) követ. A köteteknek külön címe van. Az első kötet címe: Nāma-i Xāqān نامہ خاقان (242 f). A korai Qājārokkal és genealógiájukkal, majd Fath Alī sah uralkodásának első harminc esztendejével foglalkozik, az 1241/^{1825-26.}(esztendőig. Még Fath Alī sah életében írta a szerző. A második kötet címe: Risāla-i Sāhibqirān رسالہ صاحبقران (fol. 242-345), ez folytatja az események leírását Fath Alī sah haláláig, illetve Muhammad sah trónralépéséig, H. 1250/1834-35.

Számunkra a Xātima a legérdekesebb. Ez jóval később keletkezett, mint az első és a második kötet, Rieu szerint az eredeti, autográf kézirat 1262-ből való (Rieu, Suppl. 48.p.). Széles áttekintést ad Fath Alī sah közvetlen leszármazottairól és rokonságáról (fol. 345v-413v).

Három fejezetre (bāb) oszlik:

1. bāb (fol. 345v-352r) : az uralkodó nemes tulajdonságairól két kisebb alfejezetben (fasl)

2. bāb (fol. 352r-382v) : Fath^ʿAlī sah gyermekei és feleségei három alfejezetben (faṣl)
1. faṣl: Fath^ʿAlī sah fiai, ötvenhat herceg (fol. 352r-364v)
 2. faṣl: Fath^ʿAlī sah leányai, negyvenhat hercegnő (fol. 364v-374v)
 3. faṣl: Fath^ʿAlī sah feleségei, harmincan (fol. 374v-382v)
3. bāb (fol. 382v-413v): Fath^ʿAlī sah unokái és rokonai három alfejezetben (faṣl): fiainak gyermekei, lányainak gyermekei, fivérek, nagybátyok, unokatestvérek, stb.

A szerző verseiből való bőséges válogatás zárja be a kéziratot (fol. 414-460).

Az édestestvérek valamennyien szerepelnek a xātima második fejezetében:

1. faṣl: 15. Maḥmūd (358r)
16. Humāyūn (359r)
17. Aḥmad^ʿAlī (359v)
18. Jahānšāh (359v)

és két leány a hercegnők sorában:

2. faṣl: 7. Šāhbīgum (366v)
8. Sultānbīgum (367v)

Ugy vélhetnénk, hogy szerzőnk, aki a nagyvezír munšī-ja volt, aki Humāyūn herceg vezírje volt, majd pedig Fath^ʿAlī sah személyi munšī-ja volt, már

igencsak közel állt, mi több, benne élt abbañ a körben, melyben Mahmūd herceg is életét élte, s mint ilyen, igazán megbízható forrás. Ha azonban összehajjuk a Golčín-Ma^čāni által legpontosabbnak ítélt Mahmūd -életrajzot, melyet ő Xāvarī Šīrāzī másik művéből, a Tazkīra-i Xāvarī-ből idéz, azzal, mely a Tārīx-i zu-l-qarnayn lapjain található, meg kell állapítanunk, szerzőnknek a következetesség nem első számú erénye. A két életrajz ugyanis bár helyenként szó szerinti egyezést mutat, jelentős eltéréseket is tartalmaz.

Nézzük tehát a "párhuzamos " életrajzokat!

4.11.1. "Párhuzamos életrajzok"

52/

Tazkīra-i Xāvarī

"Tizenötödik - őfensége Mahmūd herceg : egy Izráel törzséhez tartozó Šīrāzi leányzó áldott méhéből, a nagyság és dicsőség állomásain törvénytudó és rendszerető, fennkölt királyfi, kinek állandóan fejébe szállt a büszkeség, ki önmaga ellenében a világon senkit el nem ismer, aki királyi udvarnál lejjebb lábát sem teszi; a királyfiak társaságában félrehúzódó, nem szól se nemet, se igent, mert senkit

nem tart érdemesnek a társalgásra; végtelenül művelt férfiú volt, udvarában mindenféle művészetek nagyszámú művelőjét támogatta; a művészetek nagy részében a tökéletességig fejlesztette tudását, különösképpen a vers és próza területén, olyannyira, hogy a kortársak és más hasonlók példaképe lett. Számos alkotása van versben és prózában, s az ékesszólást/szépírást új alapokra helyezte. Ennek a fokozatnak a felfedezése a látáson alapul, s nem a meghallgatásban híres, mert a hallás mikor is volt hasonlatos a látáshoz! Alázatos szolgája számára gyermekkora óta sok minden csodálatos akadt az irodalmi alkotásokban, és e zabolátlan szellemtől tökéletlenségem a külső tökéletességét tanulta, szolgája képzeletét akarva-akaratlan a mű tartalmára irányítva, és ezt a folyamatot is a tökéletességig vitte.

Ama szégyentelen szépség után, mint gyermeknek,
a könny

Kigördült szememből és kebelemre futott.

Ha életét a maga módján rajzolnám meg részleteiben, a szót hosszan fűzve, s tartózkodnék a lényegtől, vagyis annak részletezésétől, hogy mindama neveltetés után végül is gondolataimban ellenvetés

támadt, de rengeteg önteltségében értelmes szó nem hatolt be annak a nagyúrnak fülébe. Kellemetlensége odáig terjedt, hogy mikor Nihāvand körzetében utazva, elkapott, csak furfanggal szabadultam karmából és a fényes uralkodó udvarának szolgálóihoz csatlakoztam. A kormányzásban igencsak kegyetlen volt; a lovaglás, nyilazás, lándzsavívás művészetének bármelyikében nagy tapasztalatú és rettenthetetlen. Bajvívásban többnyire lándzsával összetörte ellenfele kezét-lábát, puskagolyóval röptében meglőtte a gyors szárnyú madarat.

Egy ideig Faylī-Luristān körzetében és Nihāvand tartományban kormányzó volt; a vétkeket rézüst vizébe tétette, testüket tűzön forralva gyötörte. A Maulavī Nihāvandī-nak ismert Hājī Muhammad Mahdī-t, aki tudós orvos volt, valami csekélységért halálra korbácsoltatta, és ezt a kegyetlenséget ő a kormányzás művészetének nevezte. A Rūindiz Nihāvandban, mely a világ egyik csodája, a főtér az épületekkel, a karavánszeráj, a bazár a város szívében, a Sāh-liget, a Humāyūn-pavilon a városon kívül, mind-mind az ő elgondolása volt, és tényleg mindegyik igencsak dícséretes és kiváló látvány a szemlélőnek.

A fényescsillagzatú mennyei uralkodó parancsára gyermekkorától Mīrzā Muhammad Šafī^c őnagysága, a nagyvezír felügyelete alatt nevelkedett, és végül

óra is rátámadt; amint viselkedését a 'šāhīnšāh hírül vette, nap mint nap újabb méltatlankodását váltotta ki, de a gyermekei iránti mérhetetlen szeretet okán újra türelmet és kegyességet tanúsított iránta. A boldogult uralkodó halála (1250) óta máig a magas Ardabīl városában tartják őrizetben néhány fivérével együtt, de még a börtönben is örökös sértettségben él, minthogy vonakodik beszélni testvéreivel; Óh, Allāh, add, hogy dolgai jól végződjenek!"

53/

Tārīx-i zu-l-qarnayn

"Tizenötödik - Ófensége Mahmūd herceg : egy Izráel törzséhez tartozó māzandarāni leányzó áldott méhéből; a nagyság és felsőbbrendűség állomásain törvénytudó és rendszerető; fennkölt királyfi, kinek állandóan fejébe szállt a büszkeség, ki önmaga ellenében a világon senkit el nem ismer; aki királyi udvarnál hátrébb lábát sem teszi, a fenséges királyfiak társágában tőlük félrehúzódva nem szól se nemet, se igent, mert senkit nem tart magához érdemesnek a társalgásra; végtelenül művelt férfiú volt; udvarában mindenféle művészetek nagyszámú művelőjét

támogatta; udvarában az írásművészet jó néhány mestere kapott fizetséget, kiknek több irodalmi alkotása az ő nevének állított emléket; a tehetség területén egyetlen névvel volt elégedett, s ezt a hitet is egyfajta tökélynek rendelte el; hozzám, alázatos szolgálójához gyermekkor óta ragaszkodott, egy percre sem hagyott békén; sokat kínlódtam és gyötrődtem, s nem tudtam ridegsége mélyére hatolni.

Xāqānī:

Ama szégyentelen szépség után, mint gyermeknek,
a könny
Kifordult szememből és kebelemre futott.

Mindama szolgálat és tanulás után végül is gondolataimban ellenvetés támadt, de rengeteg önteltségében értelmes szó nem hatolt be annak a nagyúrnak a fülébe. Kellemetlensége odáig terjedt, hogy mikor Luristān és Nihāvand-ban utazva elkapott, csak furfanggal szabadultam karmából, és a fényes uralkodó udvarának szolgálóihoz csatlakoztam. A kormányzásban igencsak kegyetlen volt; a lovaglás, nyilazás, lándzsavívás művészetének bármelyikében nagy tapasztalatú és rettenthetetlen. Bajvívásban többnyire lándzsával összetörte ellenfele kezét-lábát, puska-

golyóval röptében meglőtte a gyors szárnyú madarat.

Egy ideig Feylī-Luristān körzetében és Nihāvand tartományban kormányzó volt; a vétkeket rézüst vizébe tétette, testüket tűzön forralva gyötörte. A Maulavī-nak ismert Hāǰī Muḥammad Mahdī Nihāvandī-t, aki tudós orvos volt, valami csekély hibáért halálra korbácsoltatta, és ezt a kegyetlenséget ő a kormányzás művészetének nevezte. A Rūindiz Nihāvand-ban az ő elgondolása, mely a világ egyik csodája, a főtér épületeivel, vendégházak és a bazár a város szívében, a Šāh-liget, a Humāyūn-pavilon és az Ahmad-kert a városon kívül, mily dicséretes és kiváló!

A fényescsillagzatú mennyei uralkodó parancsára gyermekkorától Mīrzā Muḥammad Šafī^c őnagysága, a nagyvezír felügyelete alatt nevelkedett, és végül órá is rátámadt; amint a Šāhīnšāh hírül vette viselkedését, nap mint nap újabb méltatlankodását váltotta ki, de a gyermekei iránti mérhetetlen szeretet okán újra türelmet és kegyességet tanúsított iránta. A boldogult uralkodó halála (1250) óta - máig - hol a magas Ardabīl városában, hol Tabrīz királyi városában tartják őrizetben néhány fivérével együtt, de még a börtönben is örökös sértettségben él, minthogy vonakodik beszélni testvéreivel. Mikor a boldogult

uralkodónál panaszkodtam fennhéjázása miatt, a szent felség parancsára ezt a verset írtam magnavi formában, és ebben a könyvben megemlékezésül nyilvánosságra hozom."

4.11.2. Édestestvérek a Tārīx-i zu-l-qarnayn lapjain

- (16) Humāyūn herceg (359r): Maḥmūd herceg édestestvére, aki külsőre nagyon hasonlít a megboldogult uralkodóra, a többi hercegnél dicsőbb megjelenésű, csinos termetű, etc. Egy ideig Nihāvand kormányzója volt, kinél egy darabig a szerző nevelősködött.
- (17) Aḥmad ^ʿAlī herceg (359v): Az előző két herceg édestestvére; járatos az orvoslás tudományában. Egy ideig Fārs tartományban az elhunyt Ḥusayn ^ʿAlī Mīrzā, a Farmāfarmā nevelése alatt állt, s egy darabig Nihāvand tartományban idősebb fivére, Maḥmūd herceg szolgálatában gyötrődött, majd Xurāsān-ban élt.
- (18) Ǧahānśāh herceg (359v) : Az előző három herceg édestestvére; őt is Maḥmūd herceg nevelte. "Abban

az időben, mikor Nihāvand városában a réttent-
hetetlen, kegyetlen Maḥmūd herceg karmaiból el-
szöktem, felfigyelt rám. 1251-ben Tihērān csá-
szári városában kolerában halt meg, lelke madara
a paradicsomba szállt, s felült a Tuba-fára."

Xāvarī Sīrāzī meglehetősen sokat foglalkozik
a lánytestvérekkel. A hercegnők sorában hetedikként
jegyzett

- (7) Sāhbīqum (366v) a női lakosztály jeles személyi-
sége volt, Fath Alī sah egyik legkedveltebb le-
ánya, szépségre, műveltségre nézve egyaránt ki-
magasló, aki a Zibā al-sultāna megtisztelő - és
elismerő - elnevezést kapta. Kiváló nevelésben
részesült, a kalligráfia mestere volt, különö-
sen a šikasta-írásban jeleskedett. Járatos volt
a verselésben, részt vett a császári fogadásokon,
s mindig apja szolgálatára állt. Számos fenséges
kérőjét ezért is utasították vissza rendre.
Apja, Fath Alī sah halála után a korábbi külügy-
miniszter, Mīrzā Mas'ūd Tabrīzī jegyese lett.
A császárvárosban húnyt el.

- (8) Sultānbīqum (367v), a nyolcadikként feljegyzett
hercegnő fiatalon, 1242-ben húnyt el, egy ideig
fivérénél, Maḥmūd hercegnél Nihāvand-ban

nevelkedett, kalligráfiában és verselésben egyaránt kiváló volt.

Összevetve az eddigi adatokkal, Mahmūd herceg és édestestvéreinek anyja nem azonosítható be a feleségek sorában megörökített hölgyek egyikével sem (374v-382v). Pedig a hölgy nem lehetett jelentéktelen személyiség, hiszen négy fiút szült a császárnak szoros egymásutánban, s két leánya közül az egyik a sah szemefénye volt. Sok tekintetben számításba jöhet a négyes számon feljegyzett Maryam Xānum (375v).

A császári hárem életébe ad bepillantást megbízhatónak tűnő adataival az 1304/-ben készült Tārīx-i 'Azudī.

1886-87

4.12. Tārīx-i ^{54/}ʿAzudī

تاریخ عتضری

szerző: Sultān Aḥmad Mīrzā, ʿAzud al-daula

H. 1304/1886-87 سلطان احمد میرزا عتضد الدوله

RIEU, Suppl.Persian MSS

in the British Museum

item 72, Or. 4108

Fath ʿAlī sah udvarának belső életéről

Kezdetre: فصل - زوجات خاقان خلد مکان چند
نمره بودند نمره اول از خانواده

A szerző Fath ʿAlī sah negyvenhatodik fia, aki csak tíz éves volt atyja halálakor (1250), s műve írásakor Hamadán kormányzója.

A kézirat maga az eredeti mű, amit a szerző szignált, és egyenest tőle származik. Saját oldalszámozása van,

ezen túl kusztoszokat is alkalmaz. A mű litográf

kiadása Bombay-ban jelent meg 1306/1888-89-ben,

Tārīx-i ʿAzudī címen, ^{majd} 1328/1910-ben ólomnyomatos

eljárással is Ḥoseyn Kuhi Kermāni kiadásában .

A munkát az uralkodó, Nāṣiraddīn sah parancsára

állította össze a szerző, felhasználva benne

egyaránt saját gyűjtését és a királyi família

idősebb tagjainak elbeszéléseit .

Részleteket közöl Fath, ^CAlī sah feleségeiről és ágyasairól, a haramxāna életéről; foglalkozik az udvari etikettel, a hercegnők házassági ceremóniáival, udvari fogadásokkal, a fő eunuchokkal, az uralkodó különböző kapcsolataival a qádzsár törzs vezetőivel, előad különféle anekdotákat vezírekkel, és udvari emberekkel kapcsolatban, stb, stb. Kifejezetten intimitásokat tárgyal, csevegő modorban, minden szigorúbb szerkesztési elv nélkül. Számunkra a kézirat első része a legérdekesebb, mely a feleségeket mutatja be. Itt találjuk a következő leírást a 23. oldaltól kezdődően:

Maryam Xānum, a szépséges zsidólány, a mártírsah (= Āqā Muḥammad sah) hálójának gyöngyszeme volt; a mártírsah halála után Ḥusayn Qulī xān, a šāhinsāh testvére feleségül kérte őt. Fath, ^CAlī sah azonban ehhez nem adta beleegyezését, ő maga vette nőül s a szépséges Maryam Xānum hosszú ideig az uralkodó kedvére volt, Ḥusayn Qulī xān pedig eleinte sokat szenvedett emiatt fivére mellett. A sok együttlét meghozta gazdag gyümölcsét: Mahmūd királyfi, Humāyūn királyfi, Ahmad ^CAlī és Jahānsāh királyfi, valamint Sultānbīgum Xānum, aki Mahdī Qulī xān beglerbég jegyese volt, s ifjú korában búcsút vett az élettől, és Sāhbīgum Xānum

akit Ziyā' al-sultāna-nak neveznek, mind az ő gyermekei. Ziyā' al-sultāna-t az anyakirályné maga mellett tartotta, s halála után ékszereit és javait Ziyā' al-sultāna kapta meg. A ḥaramxāna lakóitól külön bútora volt, s a szolgaházból megbízható szolgálai.

Az elhunyt Xāqān mérhetetlenül szerette Ziyā' al-sultāna-t, aki páratlan volt az írás-olvasásban, gyönyörűen írt. Fivérei mind tisztelték, az elhunyt trónörökös verset írt hozzá, s elküldte néki.

(25) Születésnapján az elhunyt uralkodó a hercegekkel együtt minden évben Ziyā' al-sultāna vendége volt, ezen a napon drága kelméket ajándékoztak neki. Utazáskor, fogadáskor a Xāqān szolgálatára állt, verset mondott . . . Szerette koronás apját. Az elhunyt Xāqān életében ha kérője jött, a császár nem adta beleegyezését. A császár halála után, harminchét évesen a külügyminiszter, Hāǧī Mīrzā Maṣ^Cūd ágyasa lett. Azon az estén, mikor a háremet elhagyta, a šāhinsāh kegyesen látására ment, s a hercegek valamennyien tiszteletüket tették, és a külügyminiszter házáig kísérték. Az elhunyt Hāǧī Mīrzā Āqāsī-val és Mīrzā Mahdī Imām Ĵum^Ca-val a függöny mögül beszélgetett...

- 4.13. Nagāristān-i Dārā^{55/} نگارستان دارا
szerző: ^CAbd al-Razzāq Bīg Dunbulī محمد الرزاق بيد
taxallos: Maftūn د نبلی مفتون
H. 1241/ 1825
kiadása: Tabriz, 1342/1963, A. Xayyāmpur
gondozásában /Selsele-ye našr-e
tazkerekhā, 2./1.j.10, 313 p.

Kortárs költők antológiája, mely a trónörökös,
^CAbbās Mīrzā utasítására készült, s 212 költőt
mutat be a H. 12-13. századából.

Xayyāmpur Sa^Cid Nafisi kéziratát használta a kiadás-
hoz; a terjedelmes kézirat első részét adta ki, mely
a költői életrajzokat tartalmazza csekély idézettel
vagy éppen minden idézet nélkül, míg a versidézete-
ket egy második kötetbe szánta. /Ennek megjelenésé-
ről nincs tudomásom./

A szerző Na^Jaf Qulī xān tabriz-i beglerbég fia,
Xuy városában született, Šīrāz-ban tanult, Tabriz-ban
húnyt el (1176/1762- 1243/1827). Tudós költő volt,
egyaránt jól ismerte a pārsī (=rég) és az új irodal-
mat, kiválóan tudott arabul. (esetenként szószerinti)
A mű ^{forrás} forrása az Anjūman-i Xāqān, átvételekkel.
Öt fejezetre oszlik (nagārxāna), melyek sorrendben
az uralkodót (Fath^C Alī sah), a királyi hercegeket,

a fő udvari nagyságokat (emírek, vezírek, stb.), a kortárs köznapi költőket, végül a szerzőt magát mutatja be. A második fejezetben a királyi hercegek születésük rendjében szerepelnek, Maḥmūd Mīrzā a kilencedik [✓] sorban, tizedik Humāyūn Mīrzā, [✓] Jahān és Aḥmad a tizenharmadik ill. tizennegyedik.

Maḥmūd (31-34.p.): Őnagysága Maḥmūd Mīrzā, ékes-szóoló és nagyműveltségű. "Birtokai (iqṭā^C) Luristān és Nihāvand; háza a művészek paradicsoma". Nemes viselkedésű, nyelveket tud, ⁿ minden tekintetben kiváló férfiú. A nagyvezír, Mīrzā Muḥammad [✓] Safī^C neveltje. Nihāvand-ban remek épületeket emelt, ilyen a Humāyūn-palota, a (Rézerőd) (Ruyīndiz); jeles művek szerzője, mint a Gulšan-i Maḥmūd, a Tazkirat al-Salātīn és más alkotások. "Ismerem némely művét, élvezetes stílusa van versben és prózában egyaránt; istenfélő és jóindultú a szolganéphez; dívánja van és sok jó verse." Qaṣīda-t és maḡnavi-kat idéz.

Őnagysága Humāyūn Mīrzā (34. p.): - Őnagysága Maḥmūd Mīrzā édestestvére; ő is az elhunyt nagyvezír, Mīrzā Muḥammad [✓] Safī^C neveltje. "Az idén hallottam, hogy őfelsége a [✓] šāhinsāh Luristān-t Maḥmūd Mīrzā-nak adta, és Nihāvand-ot Humāyūn

Mīrzā-ra bírta. Taxallos-áról Maḥmūd Mīrzā-t idézi, akinek tanácsára először a Hišmat taxallos-t választotta, majd Maḥmūd Mīrzā ezt megváltoztatta és "nevében határozta meg". Egy bayt-et idéz.

Ĵahān (35. p.) - Őnagysága Maḥmūd Mīrzā édestestvére; neve Ĵahānšāh herceg; fivére, Humāyūn utasítására Nihāvand helytartója volt; taxallos-át fivérétől kapta; két párversét idézi.

Aḥmad (36. p.) - Aḥmad ^cAlī Mīrzā herceg, ő is Őnagysága Maḥmūd Mīrzā édestestvére.

5. Maḥmūd Mīrzā

A különféle Maḥmūd Mīrzā önéletírások és a Maḥmūd Mīrzāra vonatkozó források adataiból egy nagyműveltségű, sokoldalúan tehetséges, önérzetes és érzékeny fiatal férfi képe formálódik ki, akinek megítélése a kortársak körében meglehetősen ellentmondásos.

Neveltetéséről több helyütt szól már bemutatott műveiben, de a Safīnat különböző fejezeteiben is. A Safīnat al-Maḥmūd 4. majlis bevezető része például színes, szemléletes rezüméjét adja életének, prózája valóban élvezetes olvasmány (115v-116r.). Tapasztalatainak gazdagsága, érett látásmódja meghazudtolja korát: a szerző mindössze huszonhat-huszonhét esztendősen a Safīnat összeállításakor, de már ismeri az élet sok-sok oldalát és számtalan megaláztatás érte: úgy érzi, tapasztalatai azt mutatják, hogy atyja, az uralkodó nem kívánja értékelni és kamatoztatni tudását, tehetségét; megcsömörlött, kiábrándult lélek.

A herceg 1214 safar 12-én született keddi napon, (115v), ami megfelel 1799. július 16-nak. Hatan voltak, édestestvérek, négy fiú és két leány, az Izráel törzséhez tartozó szépséges Maryam gyermekei, köztük Maḥmūd az elsőszülött. Alig négyéves koráig élvezte az anyai szeretet melegét, s ezután a nagyvezír, Mīrzā Muḥammad Šafī^C irányította neveltetését. Saját bevallása szerint tizenkét évet töltött Mīrzā Muḥammad Šafī^C házában, - hosszú ideig Fársz tartományban -

s ez alatt az idő alatt a kor szellemének megfelelő lehető legkiválóbb nevelésben részesült. Tanításában a hamadáni šayx al-islām-ok leszármazottja, a kor kiváló tudósa, Mīrzā Yūsuf Turab játszotta a főszerepet - ő a Safīnat-ban ^{57/} Irāq költői között szerepel Turab címszó alatt. Mīrzā Yūsuf Turab tizenhét éven át vett részt Maḥmūd Mīrzā oktatásában; főként verseket elemeztek, s a tanítványnak minden nap fel kellett mondani az előző napi anyagot. Mīrzā Yūsuf öccse, az ifjabbik Turab, Mīrzā Abu-l-Qāsim Hamadānī, szintén Maḥmūd Mīrzā tanítói közé tartozott egy ideig, - ő később a politika felé fordult, s Muhammad Husayn Mīrzā, Kermánsáh kormányzója mellett lett vezír. Mīrzā ^CAbd al-Latīf Lāriyānī, a kiváló kalligráfus, a ta^Clīq írásban volt mestere. Hāǰī ^CAlī Akbar Xūyī az idegen tudományokra oktatta, véle Ališer Nevā'ī és más török költők verseit olvasta. Az Iszfahánból származó Mullā Hāǰī Muḥammad az olvasás, Korán-olvasás, a stílus mestere volt, míg Mīrzā Rizā Maǰūs az euklideszi matematika tudományába vezette be tanítványát. Mullā Murād Xurāsānī a Korán értelmezésében volt Maḥmūd Mīrzā tutora; Mullā Ḥasan ^CAlī Māzandarānī a jellem nemességére, vagyis etikára oktatta. Isma^Cīl Zabīh Nihāvandī, aki a Safīnat-ban ^{58/} Irāq költői között Zabīh címszó alatt szerepel, a próza,

a grammatika mestere volt; taxallos-át Maḥmūd Mīrzā-tól kapta. Mīrzā ^CAbd al-Vahhāb Našāt a Safīnat-ban a vezírek, tudósok között szerepel a 2. majlisban, Našāt ^{59/}címszó alatt. Ő a verselés hibáira hívta fel a herceg figyelmét. Našāt erőssége a próza volt; mint a kancellária vezetője, ő írta az állam hivatalos leveleit, az országos rendelkezéseket, a sah különleges és magánleveleit, de a császári család testámentomait is. Nevéhez fűződik az első "irodalmi kör, társaság" létrehozása Iszfahánban, még mielőtt a sah felhozatta volna Teheránba a díván szolgálatára, - ahol a város kalāntar-e volt, maga köré gyűjtötte a költőket, írókat, az ékesszólás mestereit, irodalmi kérdéseket, különböző irodalmi stílusokat vitatták meg. Miután Našāt Teheránba került, a kis irodalmi kör is feloszlott.

^{60/}Haṣan Nihāvandī szintén ^CIrāq költői között szerepel a Safīnat-ban. Maḥmūd Mīrzā-nak tanulmányai kezdetén prozodiát, verstant, asztrolábot, isteni tudományokat (teológia) tanított egy éven keresztül, s Anvarī, Xāqānī verseit olvasták-elemezték. ^{61/}Šabā Kāšānī, a "költők királya" is mesterei közé tartozott.

Ifjúkorában több nagyobb utazást tett ország-
szerte az uralkodó kíséretében, két-három alkalommal
is eljutott Tabriz császári városába, három-négy al-
kalommal Szoltánije mezejére, kétszer-háromszor meg-
fordult a nyári rezidencián, többször Khorászában.

H. 1229 /1813-14-ben a sah akaratából Nehávend
kormányzója lett. "A sah parancsára Nehávend városába
kerültem, melynek nemes eleganciája de csekély fon-
tossága van"^{62/}. Mindössze tizenöt esztendő ekkor.
Nevelője, a nagyvezír, Mīrzā Muḥammad Šafī^C 1234/
1818-19-ben úton Teheránból Szoltánijébe megbetege-
dett s Qazvin^hba érve meghalt. Halálával szertefosz-
lottak Maḥmūd Mīrzā azonirányú reményei, hogy eset-
leg a környező területeket is sikerül befolyása alá
vonni. "E vágyálom betöltetlen maradt, a királyfiak
nagy száma s az ország jövedelmének csekély volta
Nehávend siralomházához kötött, s ezt a kicsiny
uraságot^{63/} nyújtotta." Megpróbált katonáskodással ki-
emelkedni a testvérek és híveik közül, kiváló lovas
és bajvívó volt, mesterien kezelte a harci szerszá-
mokat, pontos nyíllövő volt, de mindezek a tulajdon-
ságai nem nyerték el az uralkodó tetszését. Ezek után
a kalligráfia művelésére adta fejét, a ta^Clīq-írás
tudományát szinte tökélyre fejlesztette, majd a csil-
lagok vizsgálata foglalkoztatta. Az orvoslás

tudománya, s az isteni misztériumok következtek ezek után. Komoly építkezésekbe fogott Nehāvend városában. "Úgy véltem, a szellem eleganciája és stabilitása lészen az öröm forrása.... szépséges épületek, paloták, medencék építésére törekedtem; apróságok, melyek rövid idő alatt elkészülnek, de ezer év múltán is megmaradnak az embernek, és fennállnak." Számtalan szép épület dícséri nevét, a Ruyindiz, - mely oly erős volt, mint az uralkodó, a Kāx-i Humāyūn, az öccse nevére emelt palota, a Bāg-i Šāh, mauzóleumok, madraszék, mecsetek sora.

Ennyi sok csalódás után következik az irodalom művelése. "Arra vágytam, hogy hasznos könyveket alkossak, versben és prózában; negyvenezer baytot írtam, emlékeztetőül, de láttam, semmi hatása." ^{64/} Félrevonul, Nehāvend kormányzását öccsére, Jahānšāh hercegre hagyja. Megkeseredését párversbe sűríti:

در دل زفران خستگیا دارم
در کار ز چرخ بستگیا دارم

65/

"Idén, az 1240. esztendőben, hogy Szoltánijénál az uralkodó színe elé járultam, határozott óhaját fejezte ki, hogy összeállítsak egy könyvet, mely a kortárs költők életét és költészetét tartalmazza. Két-három alkalommal is kifejezte ezt a kívánságát." Ezek után két-három hónap alatt befejezte

a Safīnat al-Mahmūd című gyűjteményt.

A Safīnat után (1240/1824-25) nagyobb lélegzetű önéletírás nem került elő, csak elszórt adataink vannak Mahmūd Mīrzā életére vonatkozóan, mint azt láttuk a feldolgozott forrásokból. Xayyāmpur, Āqā Bozorg Tehrāni-ra hivatkozva felsorol még egyéb Mahmūd Mīrzā-műveket is, így Sāhibnāma, Tuhfa-i Šāhī c.^{66/} műveket, s utal arra, hogy Dīvānbīgī említ egy Mubkī al-^Cuyūn c. művet. Ez utóbbit maga Mahmūd Mīrzā is megteszi a Gulšān-i Mahmūd lapjain: "mintegy ezer baytból könyvet állítottam össze Mubkī al-^Cuyūn címmel".^{67/} Xayyāmpur ezen túlmenően hivatkozik egy 1264/1848-ból való kis nyomtatott értekezésre, címe Kitāb-i hadīs, mely ugyan csonka, de minden bizonnyal Mahmūd Mīrzā műve s alighanem autográf kézirat szolgált a nyomtatás alapjául, még a szerző életében. Ebben említés történik Mahmūd Mīrzā további alkotásairól is, nevezetesen egy Tārīx-i Sāhibqirānī,^{68/} egy Mir'āt-i Muḥammadī 1255/1839-40-ból, valamint Mahmūd al-mirāšī című művekről. Ezek után semmi adat Mahmūd Mīrzā-ról, halála ideje sem ismert, ezt Āqā Bozorg Tehrāni 1271/1854-55-re teszi.^{69/}

الطباصنه
در اعجاز
و متعلمه بان
رضاء لرحمان مخلص بهديت
باوتنا ما سلا له الاطبا اوقا
محرمانا و طهراني سميت ايدريه
تا زنج انعام كتاب الكده شته
تدرج بهر اكمه شال كان
سجده

Az a sokoldalú képzés, amit Mahmūd Mīrzā kapott, jól illeszkedett az udvari etikettbe, mely Fath ^CAlī sah körül kialakult. A mozgalmas és véres politika közepette, melyben a sah féltékeny volt még saját fiaira is, a trónörökös ^CAbbās Mīrzā-ra is, és szívesen uszította őket egymásnak, ahol tág tere volt intrikának és besúgásnak, jutott hely és idő a költészetnek. - A klasszikus verselés reneszánszát élte - és nem csak az udvarban, ez főként a régi költők puszta utánzását jelentette. A korszak és a jelenség neve a perzsa irodalomtörténetben "bāzgašt" vagyis

visszatérés, mármint a klasszikus költőkhöz, a klasszikus formákhoz. - A sah mind taníttatta fiait, a számtalan herceg nagy része Mīrzā Muhammad Šafī^C iskolájába került. Maḥmūd Mīrzā édes testvérei is mind tanultak. A nála két évvel ifjabb Humāyūn Mīrzā szintén a nagyvezír neveltje, így Maḥmūd és Humāyūn együtt tölthették gyermek éveiket, melynek során a nevelő "hét száz könyvet bocsátott rendelkezésükre"^{70/}. A négy évvel fiatalabb Aḥmad ^CAlī Mīrzā Fársztartományban töltötte ifjú éveit Huṣayn ^CAlī Mīrzā-nál, a Farmānfarmā sirázi udvarában, egészen 1236/1820-21-ig, a Gulšan-i Maḥmūd keletkezésének idejéig, amikor is legfelsőbb parancsra Nehāvend kormányzója lett.^{71/} A legkisebbik édes öccs tíz évvel fiatalabb Maḥmūd-nál, ő Jahānsāh Mīrzā, kinek nevelése már főként Maḥmūd-ra hárul, akárcsak a lánytestvérek nevelése.^{72/}

A hagyományos fizikai nevelésen túl, amelynek alapját a lovaglás, nyíllövés, bajvívás, vadászat-solymászat etc. képezte, a hercegek komoly és módszeres oktatásban vettek részt. Megtanultak írni, olvasni, megismerkedtek a klasszikus perzsa irodalommal, a költészet, a verselés alapvető technikájával, folyamatosan foglalkoztak Korán-olvasással és Korán-értelmezéssel. Egyesek a kalligráfia mesterei

lettek, tudtak arabul, törökül, a természettudományok közül a matematika, az asztroláb tudománya, a csillagok vizsgálata, az orvoslás állt a főhelyen. A királyi hercegnők is jobbára tudtak írni-olvasni, némelyik híres volt szép írásáról; jól verseltek, ismerték a klasszikus perzsa költészetet. Mahmūd Mīrzā külön művet szentel a "költőnőknek" a Nuql-i majlis képében. Mahmūd Mīrzā mindkét lánytestvére igen gondos nevelésben részesült, egyikük fiatalon elhunyt, de a másik a haramxāna meghatározó egyénisége lett: a Ziyā' al-sultāna, eredeti nevén Šāh-bīgum.^{73/}

A sah költők hadát gyűjti maga köré, nem utolsósorban a maga dicsőítésére, ismeri Firdausī-t, olvasta a Šāhnāma-t, költői versenyeket rendez. 1228/1813-ban Šabā utasítást kap az uralkodótól, hogy írja meg a Qājārie történetét, hőstetteit Šāhinsāhnāma címen, a hagyományos epikus versformában, mutaqārib-ban, a Šāhnāma versformájában (ج--/ج--/ج--/ج-). Šabā több mint három évig dolgozott a művön, mely elsősorban Fath ^CAlī sah és a trónörökös, ^CAbbās Mīrzā dicső tetteit énekli meg, benne az első orosz-perzsa háború hadi eseményeivel. A mintegy negyvenézer bayt terjedelmű "hőséneket" az uralkodó negyvenezer miszkál arannyal jutalmazza,

- nem úgy, mint Firdausī a gaznai Mahmūd annak-
idején!^{74/} A kortársak értékítélete szerint a dicső
mű magasan felülmúlja a Šāhnāma-t! - Talán mondanunk
sem kell, hogy az epigonköltészet helyenként szín-
vonalas termékével állunk szemben a Šāhinsāhnāma
esetében, mely semmiben sem mérhető a Šāhnāma-hoz.
- Így a sah körül költőcskék és versfaragók tömege
hemzsegett, versengett, ezek alkották az Anjuman-i
Xāqān-t.^{75/} Az Anjuman piramisának csúcsán áll maga a
sah, Fath^c Alī, költői nevén a Xāqān, majd a vali-
^cahd, a trónörökös ^cAbbās Mīrzā következik, ezek
után a királyfiak, emírek, vezírek, s az udvari
költők népes tábora. Ennek a "költői társaságnak"
képi megjelenítése az Anjuman-i Xāqān című tazkira
1234/1818-19-ből, Fāzil xān Garrūsī, költői nevén
Rāvī már bemutatott műve, (ld. ott), ahol még a
tartományok költői is helyet kapnak.

Ugyanez történik szerényebb változatban a her-
cegek udvartartásában is, így Mahmūd Mīrzā-nál is,
kinek udvara elismerten költők, művészek asyluma
volt.^{76/} Sipih^r Kāšānī, kinek neve Mīrzā Muḥammad
Taqī, a Lisān al-Mulk cím viselője a H. 13. század
második felének történetírója, a tizenegy kötetes
Nāsīx al-tavārīx c. történeti munka szerzője (1267/
1851) Muḥammad sah és Nāšīraddīn sah udvari tudósa

volt. Mielőtt azonban ekkora dicsőségre emelkedett volna, Mahmūd Mīrzā nehāvendi udvarához tartozott, a taxallos-át is Mahmūd Mīrzā-tól kapta, s Mahmūd Mīrzā tiszteletére dívánt állított össze Mahmūd al-qašāyid címen, s ezt 1241/1825-ben nyújtotta át Mahmūd Mīrzā-nak. Mahmūd Mīrzā-t még abban az esztendőben Loresztán ^{77/} kormányzásával bízták meg, és Sipihri is vele tartott Khorremábádba, ott is maradt 1242/1826-ig. Egy év múlva Mahmūd Mīrzā-t ismét Nehāvendbe helyezték, Sipihri továbbra is vele ment, s Mahmūd Mīrzā hivatalához tartozott. 1245/1829-ben azonban, mikor fellángolt az ellenségeskedés Mahmūd Mīrzā és féltestvére, Muhammad Taqī Mīrzā között, Sipihri akkor már Muhammad Taqī Mīrzā szolgálatában állt. Az összetűzések után Muhammad Taqī Mīrzā Loresztánban maradt, Mahmūd Mīrzā pedig Khorremábádban ^{78/} "háziőrizetbe" került. Fath 'Alī sah halálától, 1250/1834-35-től Ardabil városában, illetve Tabrizban ^{79/} tartották őrizetben néhány fivérével együtt.

Tény, hogy Mahmūd Mīrzā maga is úgy találta már 1240/1824-25-ben is, hogy az uralkodó semmilyen erőfeszítését vagy igyekezetét, tehetségét nem méltányolja, s nem tudja képességeit megfelelő módon érvényesíteni. Bár elsőosztályú nevelést kapott, és voltak katonai kvalitásai, azok kamatoztatására

nincs lehetősége, a politika fő áramlatából kiszorult, félresodródott. Nehávend kormányzósága vagy Loresztán nem tartoztak az ország legfontosabb vidékei közé, az egész Kermánsáh tartomány Nehávenddel és Loresztánnal együtt nem érte el 1868-ban adója Teherán adóját, mindössze mintegy 200.000 tumán volt, szemben a "nagy" tartományok, Azerbajdzsán 620.000, Gilán 440.000, vagy Fársz 380.000 tumános adójával.^{80/} És még ezek kormányzásában is szembekerült édes testvérével, Humāyūn Mīrzā-val az uralkodó jóvoltából, aki hol Mahmūd herceget, hol pedig Humāyūn herceget bízta meg a kormányzás feladatával. "Az idén hallottam (1241/1825-26), hogy őfenséges a sah Loresztánt bízta Mahmūd Mīrzā-ra és Nehávend kormányzását Humāyūn Mīrzā-ra bízta" - mōdja^{n/} CAbd al-Razzāq biġ Dunbulī a Nigāristān^{-i/} Dārā^{81/} -ban. De ugyanígy szembe lett állítva másik édes öccsével, Ahmad CAlī herceggel is, akit Mahmūd szolgálatába rendeltek.

A hercegek tehát általában három-négy-éves korukban elkerültek anyjuk mellől, s nevelésük ezután "állami" szinten folyt. Ez magyarázza, miért nincs nyoma sem zsidó műveltségnek Mahmūd Mīrzā széleskörű képzettségében. Mahmūd Mīrzā anyja nem tartozott a legfontosabb feleségek sorába. Fath CAlī sah házasságai legtöbb esetben a családi-törzsi kapcsolatok erősítését szolgálták. Āqā Muhammad xān

nagy jelentőséget tulajdonított annak, hogy a qājārok két nagy, egymást gyilkoló ágát, a qoyunlū és a devehlū ágat lecsillapítsa, és házasságokkal alapozza meg a Qājārok, mint dinasztia létét. Így kapta feleségül Fath ḲAlī sah a devehlu ágba tartozó Fath ḲAlī xān Qājār Devehlu leányát, aki a trónörökös, ḲAbbās Mīrzā-t szülte. De a családi kapcsolatok erősítését szolgálta az arab JaḲfar xān tizenegyéves lányával kötött házassága is, kinek egyik fia lett a későbbi Farmāfarmā. A d i n a s z t i k u s qājār vonalat minden esetben qājār anya biztosította. Így mikor a trónörökös, ḲAbbās Mīrzā meghalt, nem féltestvéreinek egyike lépett elő trónörökössé, hanem az ő elsőszülött fia, a későbbi Muhammad sah, kinek anyja a fenti Fath ḲAlī xān Qājār Devehlu unokája volt. ^{82/}

Mahmud Mīrzā anyja, a szépséges Maryam nem tartozott a qājār-ok törzséhez, ő "Izrael leánya" volt. A zsidóság pedig a korai Qājārok Perzsiájában nem jelentett politikai tényezőt. Ellenkezőleg, számuk elenyészően csekély volt, s a népesség legszegényebb rétegeit alkották. A vallásilag homogén Perzsiában a lakosságnak csak mintegy egy százaléka volt nem-muszlim, s ezek közt is nagyságrendben a harmadik volt a zsidóság a maga mintegy tizenhatezres lélekszámával. Pontos adatok természetesen nem állnak

rendelkezésre a népesség alakulását illetően, csak becslések, elsősorban a Perzsiában megforduló külföldiek beszámolóiban. Thomson, W.T. brit ügyvivő "Report"-ját használja a perzsa gazdaság történetével foglalkozó G. Gilbar is, aki a múlt század közepére 8-10 milliányi lakosságot valószínűsít Perzsiában, s a nem-muszlim lakosság összlétszámát mintegy 75.000-re teszi, s ebből kb. 16.000 a zsidó. Ugyanez a szám található Issawinál is, aki a beszedett adók alapján mondja, hogy a lakosság legszegényebb rétege a zsidóság. Legnépesebb közösségük az ősi zsidó centrumban, Hamadánban él, mintegy 2.000 fő, s kisebb, 1000-1500 fős közösségek élnek a nagyobb városokban, így Teherán, Siráz, Iszfahán, Jazd, Urmija stb. városában.

Mahmūd Mīrzā anyjáról még azt sem lehet pontosan tudni, hogy hová való volt, Xāvarī Šīrāzī hol sirāzi, hol mázenderáni származást említ, Sultān Ahmad Mīrzā pedig egyáltalán nem tér ki erre. Tekintve a zsidóság elhelyezkedését a korabeli Perzsiában, mindkét változat lehetséges.

Mahmūd Mīrzā tehát eleve másodrendű királyfinak született édes testvéreivel együtt, kinek csak másodrendű tartományi kormányzóság jutott, s ki törvényszerűen került az irodalom mezejére, ha bárminemű érvényesülésre vágyott.

A Maĵma^C-i Mahmūd budapesti változata, vagyis Mahmūd Mīrzā itt ismertetett irodalmi tevékenysége alig néhány évet ölel fel ifjúi életéből, az 1236/1820-21. és 1241/1825-26. közé eső pár éves időszakot. Vagyis az a tizenhárom mű, amit a mi "gyűjteményünk" tartalmaz, mindössze öt-hat év alatt született. Teljesítménynek ez nem csekélység, főként ha azt nézzük, hogy ez a tizenhárom mű szerzőnk természetének majd egésze, de mindenképpen legjava. Ebből a gyűjteményből egyetlen jelentősebb mű maradt ki, a Nasīhat al-Mas^Cūd, a fiához írott jótanácsok. Az összes többi, Golĉin-Ma^Cāni által is felsorolt mű jelentősége eltörpül ezekhez képest, például a Hāfiż stílusában írott gazalok, melyek a versfaragás és stílusgyakorlat iskolapéldái, a kor jellegzetes irodalmi terméke (ld. bāzgašt!) ; a Bāda-i bīxumār 1247/1831-32-ből, mely a borivást énekli meg főként korabeli költők bordalaival; egy további verseskötet-összeállítás régebbi és kortárs költők verseiből; a már említett Mubki al-^Cuyūn; a Mīhr-i Xāvarī, ez mintegy ezer párversét tartalmazza, s Mīrzā Ma^Csūm Xāvarī állította össze.

A herceg tehát termékeny író-költő volt. Ő maga nyilvánvalóan szerette verseit, hiszen több kötetet is állított össze belőlük, ezek értékelésénél azonban

nem szabad túlzásokba bocsátkoznunk. Versei a klasz-
szikus formákat őrzik, a kor szellemének megfelelő-
en. Fath ^CAlī sah udvarában virágzott az udvari köl-
tész, természetes tehát, hogy Mahmūd Mīrzā is
kifogástalanul bánik a qasīda-val, jók négysoros
versei, kedveli a maṣnavī-t, a ğazal-t. A versek leg-
nagyobb része qasīda, mely atyja, az uralkodó és ne-
mes családja dicséretét zengi, s a már említett stí-
lusgyakorlatok körébe tartozik. Mahmūd Mīrzā önér-
zetes költő, aki ismeri saját értékeit, tisztában
van azzal, hogy műveltsége, tudása magasan meghalad-
ja az átlagosat. Valódi költői képességei azoknál a
verseknél mutatkoznak meg, melyek személyes természe-
tűek. Itt látszik, hogy igazi emberi érzésekre ké-
pes; gyűlöli az álnokságot, képmutatást, bántja a
mellőzöttség, rajong elsőszülött fiáért, Mas^Cūd-ért,
őt is elsősorban az álnokságtól óvja. Nyelvezete
már-már egyszerű, közérthető, nem halmozza az arab
kifejezéseket, - vége már a sabk-i hindī korszakának,
Költői kvalitásai mindenképpen megütik azt a mércét,
amit az udvari költészet mestere, - aki Mahmūd Mīrzā
mestere is egyben, - a költők fejedelme, Sabā fel-
állított.

A költő Mahmūd Mīrzā-nál sokkal jelentékenyebb
az "irodalmár" Mahmūd Mīrzā. Az általa összeállított
antológiák, tazkira-k jelölik ki helyét valójában

a perzsa irodalomtörténetben. Ezek a munkák forrásértékűek, s a teljesség igényével adnak képet egy-egy kor vagy egy-egy réteg költői terméséről. Előbbire a főmű, a Safīnat a példa, utóbbira a Nuql-i Maǧlis, vagy a Gulšān-i Maḥmūd, melyek szintén nem elhanyagolhatók. És ezekben a munkákban mutatkozik meg Maḥmūd Mīrzā prózáíró-tehetsége: tömör leírásai mentesek a sallangtól, adatokra törekszik, tudja, hogy mi a feladata, és azt teljesíteni akarja. "Hasznos könyveket" akart írni, és ez sikerült is neki. Az antológiák prózai része is tartalmaz természetesen sztereotip fordulatokat, nyelve mégis közel áll a beszélt nyelvhez, az élőbeszédhez. Kifejezésmódja ugyan tradicionális, de magában hordja az új csíráit: a régi írott nyelv merevségét a kortárs költők bemutatásánál a beszélt nyelvhez közelebbi, eleven nyelvezeteivel törli meg..

Maḥmūd Mīrzā prózájáról szólva ki kell emelnem a Maqsūd-i Ĵahān című művet, mely eleve prózai alkotásnak készült, s melyben a versbetétek képezik az elenyésző részt. Itt áll előttünk a legteljesebben Maḥmūd Mīrzā írói tehetsége: a kifejezés egyszerűsége törekvő, a leírások képszerűek, színesek, s mindez jóválasztott témához simul: a loresztáni hegyek-völgyek, kertek, állatok, növények leírása, az újév

ünnepének beköszönte, az erre az alkalomra mondott üdvözletek és jókívánságok, s mindez egy utazás fonálára felfűzve. A leírások szépségén túl kiemelendők adatértékű közlései: Maḥmūd Mīrzā tüzetesen leírja és helyenként szociográfiai részletezéssel mutatja be a vidéket, melynek kormányzója. A korai Qājār-kor rendkívül szegény eddig ismert forrásértékű munkákban mind a népesség mind a termelés alakulását illetően, így semmiképp sem hangsúlyozhatom eléggé a Maqsūd-i Jahān jelentőségét: olyan forrásmunka, melynek közzététele jelentősen bővítheti a korra vonatkozó eléggé hiányos ismereteinket.

A Majma^C-i Mahmūd keletkezésének idejét illetően egy valamennyi katalóguson végigvonuló téves datálást, az 1235. évet kell módosítanom. Golčín-Ma^Cāni szerint "Mahmūd Mīrzā 1235-ben néhány könyvét (Gulšan-i Mahmūd, Maxzan al-Mahmūd, Durar al-Mahmūd) egy kötetbe állította össze, ellátta előszóval és elnevezte Majma^C-i Mahmūd-nak, kronogrammot szerkesztett hozzá, melynek kezdő és záró párverse a következő:

بخ بخ از مجمع محمود که اوراق نکوش

از پریشانی ایام پریشان نشود

خواست محمود چو از پیر خرد تاریخش

گفت: این مجمع محمود پریشان نشود

= 1235." Ehhez 1241/1825-26-ig további öt munkát csatolt, majd a későbbi munkákat is folyamatosan beépítette a Majma^C-ba. Ezért különböznek egymástól a különféle Majma^C-kéziratok.

Az elmélet helyes, csak a kiindulópont téves. A Gulšan-i Mahmūd és a Maxzan al-Mahmūd ugyanis, mindkettő, 1236/1820-21-ben keletkezett, nem foglalhatta tehát őket közös kötetbe Mahmūd Mīrzā 1235/1819-20-ban. Ezzel szemben, ha figyelmesebben tanulmányozzuk a kronogrammot (3v), Mahmūd Mīrzā azt mondja, hogy három művét foglalja egy kötetbe Majma^C-i-Mahmūd címen s ezek a Gulšan-i Mahmūd, a Maxzan al-Mahmūd és a Muntaxab al-Mahmūd című művek. Mindhárom munka

<p>چو هست از رحمت سخن آفریده که دادند این خمیس فرخنده مولا که شد لعل او به زان بکین است درین مطلب کی را کس نکند بغزین برکش آن پاک ل است بودن آنکس خاک او را چناندم که چون جان پاک آن آمد کس بوی سستی دادش بنامت که دست راستش از کار رفت رساند نام را آمد کس است</p>	<p>بزه ن وی از مرقا بجای که نامش رحمت لعلین است چو فر دادند این است که خدا</p>	<p>بزه ن وی از مرقا بجای که نامش رحمت لعلین است چو فر دادند این است که خدا</p>	<p>چو هست از رحمت سخن آفریده که دادند این خمیس فرخنده مولا که شد لعل او به زان بکین است درین مطلب کی را کس نکند بغزین برکش آن پاک ل است بودن آنکس خاک او را چناندم که چون جان پاک آن آمد کس بوی سستی دادش بنامت که دست راستش از کار رفت رساند نام را آمد کس است</p>
<p>بهر خا یکا سپردندش بعدم بهر خا یکا سپردندش بعدم</p>	<p>بهر خا یکا سپردندش بعدم بهر خا یکا سپردندش بعدم</p>	<p>بهر خا یکا سپردندش بعدم بهر خا یکا سپردندش بعدم</p>	<p>بهر خا یکا سپردندش بعدم بهر خا یکا سپردندش بعدم</p>
<p>بهر خا یکا سپردندش بعدم</p>			
<p>بهر خا یکا سپردندش بعدم بهر خا یکا سپردندش بعدم بهر خا یکا سپردندش بعدم بهر خا یکا سپردندش بعدم بهر خا یکا سپردندش بعدم بهر خا یکا سپردندش بعدم بهر خا یکا سپردندش بعدم بهر خا یکا سپردندش بعدم بهر خا یکا سپردندش بعدم بهر خا یکا سپردندش بعدم</p>	<p>بهر خا یکا سپردندش بعدم بهر خا یکا سپردندش بعدم بهر خا یکا سپردندش بعدم بهر خا یکا سپردندش بعدم بهر خا یکا سپردندش بعدم بهر خا یکا سپردندش بعدم بهر خا یکا سپردندش بعدم بهر خا یکا سپردندش بعدم بهر خا یکا سپردندش بعدم بهر خا یکا سپردندش بعدم</p>	<p>بهر خا یکا سپردندش بعدم بهر خا یکا سپردندش بعدم بهر خا یکا سپردندش بعدم بهر خا یکا سپردندش بعدم بهر خا یکا سپردندش بعدم بهر خا یکا سپردندش بعدم بهر خا یکا سپردندش بعدم بهر خا یکا سپردندش بعدم بهر خا یکا سپردندش بعدم بهر خا یکا سپردندش بعدم</p>	<p>بهر خا یکا سپردندش بعدم بهر خا یکا سپردندش بعدم بهر خا یکا سپردندش بعدم بهر خا یکا سپردندش بعدم بهر خا یکا سپردندش بعدم بهر خا یکا سپردندش بعدم بهر خا یکا سپردندش بعدم بهر خا یکا سپردندش بعدم بهر خا یکا سپردندش بعدم بهر خا یکا سپردندش بعدم</p>
<p>بهر خا یکا سپردندش بعدم</p>			
<p>بهر خا یکا سپردندش بعدم</p>			
<p>بهر خا یکا سپردندش بعدم</p>			
<p>بهر خا یکا سپردندش بعدم</p>			
<p>بهر خا یکا سپردندش بعدم</p>			
<p>بهر خا یکا سپردندش بعدم</p>			
<p>بهر خا یکا سپردندش بعدم</p>			
<p>بهر خا یکا سپردندش بعدم</p>			
<p>بهر خا یکا سپردندش بعدم</p>			

1235 után készült, mint láttuk, a Gulšan és a Maxzan 1236/1820-21-ben, a Muntaxab pedig még két évvel később, 1238/1822-23-ban. Helyesebb tehát a kronogram-^{85/}mot 1238-nak értelmezni. Ami a gyűjtemény folyamatos bővítését illeti, az helyénvaló állítás, így állt össze a mi 1244/1828-29-ben másolt "Gyűjteményünk" is tizenhárom darabból.

A kézirat ortográfiája a két másoló esetében valamelyest eltérő. A nagyobbik rész helyesírása letisztult, kifejezetten egységes, szinte normalizált, oly közel áll a mai normákhoz. Következétesen jelöli a "perzsa" hangokat is a ma használt betűalakokkal, a q és a ž hang kivételével: ezek jelölése egybeesik a k és a z hang jelölésével, kaf (k) és ze (z) betűkkel. A Durar al-Mahmūd ortográfiája nem ilyen egységes: a mai ortográfiához viszonyított fenti eltéréseken túl következtlenül jelöli az s hangot hol egyszerűen sin-nel (s), hol ez alá még három pontot is tesz. (س)

6. Jegyzetek

1. A Qājārok irodalma óriási, legújabb összefoglalása: OKAZAKI Shoko - EURA Kinji: Bibliography on Qajar Persia, Osaka 1985. A korszak számos kutatója közül egyet emelnék ki, A.K.S.LAMBTONT, s munkái közül is egy gyűjteményes kötetet (Qajar Persia, London 1987), mert ez tartalmazza legteljesebben - és helyenként megújított formában - a Qājārokkal kapcsolatos korábbi cikkeit, melyek az EI, BSOAS, AAS stb. lapjain jelentek meg, s alapvetőek a korai Qājārok tanulmányozásakor is. Lambton megközelítése számomra az ideális példa: egykorú forrásokat tanulmányoz, s azok adatait rakja egymás mellé, mozaikszerűen állítva össze a képet. Lambton műveinek bibliográfiáját ld. BSOAS 49(1986): 5-7. A Qājārok kronológiája az ő cikkén alapul: The Qājār dynasty in: Qajar Persia, London 1987, 1-32.

A múlt század derekáig azonban, épp a számomra legérdekesebb évtizedekben, a forrásanyag meglehetősen csekély. A külképviseletek, külföldi szakértők megjelenése Iránban, s ezzel együtt a követjelentések, az útleírások feltünése ekkor kezdődik, hogy majd a század közepére sokasodjék meg igazán. Ezek az írások a (gazdaság-) politikára koncentrálnak, s a század második felétől igen jelentős forrásanyagot kép-

viselnek, mely anyag gyakorlatilag érintetlenül meg-
el a kulturális élet szférája mellett, melynek Maḥmūd
Mīrzā is egyik alakja. Maḥmūd Mīrzā kora pontosan
a Hajji Baba korát jelenti: az Ilči-nek nevezett Mīrzā
Abulḥasan xān, Faṭḥ ^CAlī sah követeként 1807-ben meg-
Londonba, s útjára elkíséri James Morier, majd együtt
térnek vissza Perzsiába. Ezt az utat örökíti meg a
The adventures of Hajji Baba of Ispahan, London 1824 .
Legújabb feldolgozása: A Persian at the court of
King George, 1809-10: the journal of Mirza Abul Hassan
Khan, trad. and ed. by M.M.Cloake, London 1988.)

Igazán két birodalommal került szoros kapcsolatba
Faṭḥ ^CAlī sah Perzsiája. Egyik a természetes szomszéd,
a nagy Oroszország, I. Sándor cár (1801-1825), majd
I. Miklós cár (1825-1855) birodalma. A Kaukázus bir-
toklásáért folyó küzdelem, az orosz-perzsa háborúkat
megelőző diplomáciai manőverek, majd a hadi események
jelentései, a követjárások diplomáciai levélváltásai,
a gazdasági kapcsolatok alakulása, a kereskedők, a
kaukázusi utazók naplói, mind megannyi érdekes for-
rásanyag a szovjet levéltárakban. Töredékük jelent
csak meg például a Zapiski Imperatorskago Russkago
Geogr. Obščestva stb. lapjain, de még ez is igen te-
kintélyes mennyiség.

A másik "nagy szomszéd" a brit birodalom, mely szintén
igen közel került Perzsiához először az indiai angol

tisztviselők, majd a Perzsiában működő brit tisztviselők, követek, szakértők révén. Az angol levéltári anyag, a Foreign Office, az India Office bőséges kutforrás a (brit) kutatók részére még hosszú hosszú ideig.

Ezekbe a forrásokba nyújt bepillantást Charles ISSAWI jól szerkesztett chrestomátiája (The economic history of Iran 1800-1914, Chicago-London 1971, Publications of the Center for Middle Eastern Studies, 8.), mely mindenképpen felkelti az érdeklődést a levéltári kutatások iránt.

2. A könyvnyomtatásnak Iránban voltak korábbi, folytatás nélkül maradt előzményei. A karmelita misszió páterei Iszfahánban már a 17. században működtettek arabbetűs nyomdát, akárcsak az örmények az iszfaháni Dzsolfában örmény nyomdát, ez utóbbinak maradványai ma is láthatók a dzsolfai múzeumban. Az arabbetűs könyvnyomtatás azonban elhalt, az egyik iszfaháni páter, Angelus, perzsa szószedete és vázlatos nyelvtana - az első perzsa szótár és nyelvtan arabbetűs nyomtatásban - Amsterdamban jelent meg 1684-ben (Gazophylacium linguae Persarum ...). ARYANPUR hosszan tárgyalja a modernkori perzsa nyomdászat kialakulását (Az Sabā ta Nimā, 2 kötet, Teherán 1350/

1971-72; I:228-234.).^CAbbās Mīrzā fiatalembereket küldött Angliába, 1811-ben kettőt, 1815-ben további ötöt. Ezek egyike volt Mīrzā Šālih Šīrāzī, akinek feladata volt, hogy angolul és franciául tanuljon. A többiek orvostudományt, mérnöki ismereteket, haditudományokat tanultak. Mīrzā Šālih Šīrāzī Angliában kitanulta a nyomdászatot is, és Tabrizba visszatérve nyomdagépeket vitt magával és nyomdát alapított. Ő adta ki 1253/1837-ben az első perzsa újságot (kāġaz-i axbār) (ld. Safarnāma-i Mīrzā Šālih Šīrāzī, ed. M. Šahrastāni, Teherán 1347/1968: 26-30.) A tabrizi indulást követte egy teheráni könyomatos nyomda, ahol 1254/1838-ban elsőként Hāfiż ġazaljai jelentek meg. Iszfahán, Siráz, majd Urmija következik a "nyomdás" városok sorában. A litográfia "szépírokat" alkalmaz, az ő kézírásukkal jelennek meg a könyomatos művek, - ezek közt nők is dolgoztak, például egy Fātima Xānum (op.cit. (ĀRYANPUR I:233.)). A tabrizi könyomatos nyomdából került ki az Ezeregy-éjszaka Tasūjī-féle perzsa fordítása is.

ld. még LAMBTON, A.K.S.: Qajar Persia, London 1987, p. 202.

3. ld. még ĀRYANPUR op.cit. I:234-235.

4. A politechnikum megszervezése Mīrzā Taqī xān, az Amīr Nizām, Nāşiraddīn sah miniszterelnökének nevéhez fűződik, bár a nyugati tudományok és oktatás szükségességét már Abbās Mīrzā is felismerte. A tanintézetet azzal a céllal hozták létre, hogy tiszteket képezzen a hadsereg számára és az állami apparátust ellássa megfelelően képzett hivatalnokokkal. A tanári gárda beszerzésére a sah Bécshez fordult, ahonnan 1852-ben katonai és természettudományos szakkönyvek és szakemberek érkeztek Teheránba; ezeket a könyveket fordították le azután perzsára. Az osztrák császár négy tiszte, ^(-egy) egy orvost, vegyészt és ásványtanászt küldött a sahnak. Az osztrákok hamarosan visszatértek Ausztriába, az orvos, Jakob POLAK kivételével, aki Nāşiraddīn sah orvosa lett 1854-ben, majd 1860-ban ő is visszatért Bécsbe. 1882-ben Rodler geológussal újból Perzsiába ment egy időre; a bécsi egyetemen a perzsa nyelv lektora volt. Főműve: Persien, das Land und seine Bewohner, ethnographische Schilderungen, 2 kötet, Leipzig 1865. ld. még Révai 15(1922). A Dār al-Funūn szervezéséről, alapításáról ld. még ĀRYANPUR op.cit. I:252-286; LAMBTON op.cit. 23, 205-206.; CURZON, G.N.: Persia and the Persian question; 2 kötet, London 1966, I:586-588.

5. A szabadkőművességgel feltehetően Mīrzā Šālih Šīrāzī találkozott elsőnek a perzsák közül, londoni útja alkalmával. A perzsa szabadkőműves páholy alakítása Mīrzā Malkam xān nevéhez kapcsolódik. A dzsolfai (Iszfahán) örmény perzsa Malkam xān párizsi neveltetést kapott, Nāširaddīn sah egyik legeurópaibb politikusa volt. A perzsa szabadkőművesség a korabeli perzsa intelligencia legjobbjait tömörítette soraiban, a Dār al-Funūn volt a fellegvára, s a legkomolyabb szellemi áramlatot jelentette korában. Nagy irodalma van, pl. RĀ'IN, E.: Mīrzā Malkam xān; Teherán 1350/1971-72; RĀ'IN, E.: Farāmušxāne va framasonri dar Irān; Teherán 1348/1969-70; ĀRYANPUR op.cit. I:314-322.; LAMBTON, A.K.S.: Secret societies and the Persian Revolution of 1905-6 in: Qajar Persia, London 1987, 301-318.; ALGAR, H.: An introduction to the history of freemasonry in Iran = Middle Eastern Studies 6(1970): 276-296.; stb.
6. Az első útról ld. Nāširaddīn šāh Qājār: Safarnāma, Teherán 1291 H.Q./1874. Részlet: Hazār sāl nasr-e fārsi, ed. Karīm Kašāvarz; Teherán 1346/1967-68. 5. köt.: 1279-1286.

7. Vasárnapi Ujság 1873: 73, 317-318; Képes kiállítási lapok: 7, 14-15, 35, 37, 41, 44-45.
8. ld. Keleti kéziratok és könyvek Vámbéry könyvtárából = Akad. Ért. 1916:660-683.
9. Ónody Bertalan dinnyetermesztéssel kísérletezett és turkesztáni dinnyemagokért tett nagyobb utazást Közép-Ázsiában. Így jutott hozzá perzsa kéziratokhoz; meghalt 1892-ben. Ld. még Pallas Nagy Lexikona 13(1896).
10. "Collection Szilágyiana" - Kúnos Ignác jelentése = Akad. Ért. 1892:20-21.; HORVÁTH, A.: Turkish manuscripts in the Oriental Collection of the Library of the Hungarian Academy of Sciences in: Jubilee Volume of the Oriental Collection 1951-1976, Bp. 1978, 95-103. (Oriental Studies - Keleti Tanulmányok, 2.)
11. Akad. Ért. 1927: 30.
12. APOR, É.: Sándor Kégl's bequest and the Persian manuscripts in the Oriental Collection in: Jubilee Volume of the Oriental Collection 1951-1976, Bp. 1978, 35-42. (Oriental Studies - Keleti Tanulmányok, 2.)
13. APOR, É.: The Persian manuscripts of the Vámbéry-bequest, Bp. 1971. (A Magyar Tudományos Akadémia

Könyvtárának kiadványai, 62.)

14. Curzon a Times tudósítójaként tartózkodott Perzsiában 1889-90-ben, s ő így látta az osztrák tisztek helyzetét. Ld. CURZON, G.N.: Persia and the Persian question, 2 kötet, London 1892. I: 586-588.; LAMBTON, op. cit. 205.
15. RIEU, Ch.: Supplement to the Catalogue of the Persian manuscripts in the British Museum, London 1895: 87, No. 122.; GOLČIN-MA^ČĀNI, A.: Tārix-e tazkerehā-ye fārsi, 2 kötet, Teherán 1348/1969-70:I:734.; etc.
16. RIEU op.cit. 87, No.122
17. Mahmūd Mīrzā Qājār: Safīnat al-Mahmūd, ed. A. XAYYĀMPUR, 2 kötet, Tabriz 1346/1968 (Entešārāt-e Dānešgāh-e Adabiyāt-e Tabriz, 7-8.) - továbbiakban: XAYYĀMPUR
18. History of Persian literature from the beginning of the Islamic period to the present day, ed. G.Morrison Leiden-Köln 1981 (Handbuch der Orientalistik).; Historians of the Middle East, eds. B.Lewis and P.M. Holt, London 1962. Ebben: LAMBTON, A.K:S.: Persian

biographical literature, 141-151., GIBB.H.: Islamic biographical literature, 54-58., SPULER, B.: The evolution of Persian historiography, 126-132.

A Qājār-kori perzsa tazkira-ról ad jó áttekintést ĀRYANPUR op.cit.I.192-193. Itt Mahmūd Mīrzā három művét említi, a Gulšān-i Mahmūd, a Safīnat al-Mahmūd és a Naql-i majlis c. munkákat. Mahmūd Mīrzā kortársai közül Fāzil xān Garrūsī, taxallosa Rāvī; Bahman Mīrzā; Mīrzā ^CAlī Akbar Šīrāzī, taxallosa Bismil; ^CAbd al Razzaq Bīg Dunbulī, taxallosa Maftūn szerepel.

19. Autográf kéziratát ld. a Keleti Gyűjteményben, Perzsa O.8.
20. Rizā Quli xān Hidāyat: Maǰma^C al-Fuṣahā, ed. Mozāhar Moṣaffā, 6 kötet, Teherán 1334-1340/1955-1961, I: i-xxvi. A továbbiakban: MF
21. GOLČIN-MA^CĀNI, A.: Tārix-e tazkerehā-ye fārsi, 2 kötet, Teherán 1348-1350/1969-1972. (Entešārāt-e Dānešgāh-e Tehrān, 1236/1-2.)
22. RIEU op.cit. 87, No.122.
23. XAYYĀMPUR op.cit. II:617-654.

GOLČIN-MAČĀNI. op.cit. II:65-67.

24. ld. RIEU op.cit. 86-87, NO.121.; MIKLUHO-MAKLAJ, N.D.: Opisanie tadžikskih i persidskih rukopisej Instituta Narodov Azii, 2.vyp. Moskva 1961, 42, No. 117; De Persische Handschriften, 1.T. Hrsg.v. W. Eilers u. W.Heinz, Wiesbaden 1968, 86-87, No. 98. alatt leírt kézirat kezdete és vége különbözik ettől.
25. GOLČIN-MAČĀNI: op. cit. I:732: egyetlen kéziratot említ: Ketābxāne-ye Soltānati, No. 531.
26. GOLČIN-MAČĀNI op. cit. II:392-393: más kezdetet ad. Ld. még VÁMBÉRY, A.: Aus dem Geistesleben persischer Frauen = ZDMG 45(1891): 403-428.
27. GOLČIN-MAČĀNI op. cit. I:733: "a Gulistān mintájára készült" s utal több kéziraatra.
28. GOLČIN-MAČĀNI op. cit. I:733-734: "a kedvenc feleség, az isfahani Tāĳ al-daula kívánságára készült", kéziratot nem említ; DĀNES-PAŽUH, 5.
29. GOLČIN-MAČĀNI op. cit. I:733: a mű keletkezésének idejét 1242/1826-27-re teszi, egy kéziraatra utal: Maĳles No. 4019.

30. ld. GOLČIN-MA^CĀNI op.cit. I:732-734, egyetlen kéz-
iratra utal: Ketābxāne-ye Maǰles No. 1426. A mű ke-
letkezését 1238/1822-23-ra teszi.; Persische Hand-
schriften l.T. Hrsg.v. W. Eilers und W. Heinz, Wies-
baden 1968, 214-215. No. 273.
31. ld. GOLČIN-MA^CĀNI op. cit. I:733-734.
32. GOLČIN-MA^CĀNI op. cit. I:137-148: "tazkira-szerű
alkotás".; RIEU op. cit. 236, No. 377.
33. XAYYĀMPUR op. cit. I:xviii-xix.
34. MUHAMMAD Fāzil xān Garrūsī, taxallosa Rāvī (1198-
1253/1783-84 - 1837-38.). Részletes tartalmi leírását
ld. GOLČIN-MA^CĀNI op. cit. I:60-67.; RIEU op. cit.
85-86, No.120.; etc. A szerzőről ld. Safīnat al-Mahmūd,
3. maǰlis, 1.martaba, ^CIrāq költői közt Rāvī címszó alatt:
XAYYĀMPUR op. cit. 463-465.; MF IV:155, 319-320,
35. Xayyāmpur egy magángyűjteményben lévő kéziratra utal,
leírása GOLČIN-MA^CĀNI-nál op. cit. I:439-457.
A szerző Ahmad Īsīkāqāsī Šīrāzī, akit Dīvānbīgī-nek
ismernek (1241-1313 után/1825-26 - 1895).- A mű
teheráni kiadásáról csak most értesültem :Navā'i ^CA.
készíti, s eddig két kötetet jelent meg.

36. A szerzőt ld. MF IV:182-183, Bismil Sīrāzī címszó alatt; a Safīnat al-Mahmūd harmadik maǧlis, második martaba, Fārs költői között Bismil címszó alatt: XAYYĀMPUR op. cit. 5o7-5lo. Mahmūd Mīrzā tudott arról, hogy Bismil "korunk költőin" dolgozott, "īrāqi és más költőkkel kapcsolatban "hercegségünknel is érdeklődött"; ĀRYANPUR op. cit. I:192-193. is említi a Qājār-kori tazkira-k sorában.
37. A feldolgozás a British Museum-beli kézirat mikrofilmje alapján készült, ld. RIEU op. cit. 89-91, No. 124. A tazkira részletes leírását ld. még GOLČIN-MA^ČĀNI op. cit. I:33o-337, idézi Mohammad Qazvini-t is. Ld. még LAMBTON op. cit. 16-17.
38. A feldolgozás alapja a Ketābxāne-ye Maǧles-beli kéziratról készült másolat, Mir Hossein Moussavi miniszter elnök ajándéka. A kézirat részletes leírását ld. GOLČIN-MA^ČĀNI op. cit. I:359-365.
39. GOLČIN-MA^ČĀNI op.cit. II:684-687.
- 4o. ḤASAN-E FASĀ'I: Fārsnāma-ye Nāseri, History of Persia under Qajar rule, transl. from the Persian by Heribert Busse, New York - London 1972.

41. BROWNE, E.G.: A literary history of Persia, 4 kötet, Cambridge 1964, III:161-170.
42. DÉMORGNY, D.: Les tribus du Fars = Revue du Monde Musulman, 22(1913):85-150.
43. Hudūd al-^CĀlam: The Regions of the world. A Persian geography 372 A.H.-982 A.D. Transl. and explained by V. MINORSKY, London 1937. (W.Gibb Memorial Ser., N.S.9.)
44. ld. GOLČIN-MA^CĀNI op.cit. II:144-153;
Rizā Qulī xān, a Lalabāšī (1215-1288/1800-1871)-ról ld. ĀRYANPUR op. cit. I:261-264.
45. A feldolgozás alapja a Malek Könyvtárban lévő kézirat mikrofilmje, Mir Hossein Moussavi miniszterelnök ajándéka. A kézirat leírását ld. GOLČIN-MA^CĀNI op.cit. II:169-171.
46. A szerzőről és a kézitről ld. Xayyāmpur előszavát a tabrizi kiadásban: i-xiv. Ezt a kiadást idézi GOLČIN-MA^CĀNI is op.cit.II:269-270.
47. ld. GOLČIN-MA^CĀNI op.cit.I:734, és a kérdéses kézirat: Maĵles, No. 34.

48. ld. GOLČIN-MA^CĀNI op.cit. II:570-573, a kézirat pedig: Ketābxāne-ye Markazi Dānešgāh, Tehrān, No. 3643, valamint Ketābxāne-ye Majles, No. 326. .
A Majma^C al-Fusahā a következőképpen veszi fel a két Xāvarī-t:
Xāvar Tabrīzī Kūzikunānī (MF IV:283-285): neve Mīrzā Ma^Csūm, Šams al-dīn Tabrīzī családjából, kereskedéssel foglalkozott, Kāšānba majd Hijāz-ba került, út közben írta a Tuḥfat al-Ḥaramayn c. verses könyvét; verseit idézi. Xāvar Šīrāzī (MF IV:285-289): neve Mīrzā Fazlallāh, a nagytiszteletű Muhammad Hāšim Zāhbī Rūhallāh leányának gyermeke, a megboldogult Xāqān szolgálatában magas állást töltött be, ma is a szék-városban él, sok jó verse van, korunk neves költői közt tartják számon. "Mikor én Fārs-ban voltam, ő Ray-ben volt, megírta a Qājārie történetét s ennek a Zu-l-qarnayn címet adta"; qaṣīda-it, ġazalġait idézi. Az Anġuman-i Xāqān-ban: 3. anġuman: Xāvarī Mīrzā Fazlallāh (AX 31r); 4. anġuman: Xāvarī (AX 117r-118r) Mīrzā Ma^Csūm Kūzikunānī.
49. ld. RIEU op.cit. 47-48, No.71.
50. AX: 3. anġuman: Xāvarī (31r) címszó alatt.
51. ld. a 48. sz. jegyzetet

52. ld. GOLČIN-MA^CĀNI op.cit. I:730-731.
53. ld. RIEU op.cit. 47-48, No.71, a British Museum Or.3527. jelzetű kézírata, (458r.)
54. Leírását ld. RIEU op.cit. 48-49, No.72.; GOLČIN-MA^CĀNI op.cit. II:545-546, a szerzőről a Tazkira-i Xāvarī-t idézi.
55. A tazkira leírását ld. GOLČIN-MA^CĀNI op.cit. II:393-401.; RIEU op.cit. 88-89, No.123.
56. A szerzőről ld. MF VI:1007-1008: Maftūn Āzarbāyġānī címszó alatt, (megh. 1243/1827-28). Hidāyat is ismerte a tazkira-t; qaṣīda-t, ġazal-t, maṣnavī-t idéz tőle.
57. MTAK Perzsa F.14: 41r-v.; ugyanitt sorolja fel többi oktatóját is Mahmūd Mīrzā
58. ibid.: 8ov.
59. ibid.: 12r-15v.; ĀRYANPUR op.cit. I:29-35.; etc.
60. MTAK Perzsa F.14: Hasan (38r-39r) címszó alatt
61. ibid.: 15v-21v.

62. ibid. 115v.
63. ibid. 115v.
64. ibid. 116r.
65. ibid. 116r.
66. XAYYĀMPUR op.cit. xv-xviii.
67. MTAK Perzsa F.14: 255r.
68. RIEU op.cit. 46-47, No. 7o.
69. XAYYĀMPUR op.cit. xii.
70. MTAK Perzsa F.14: 255r.
71. ibid.: 248v.
72. Tārīx-i zu-l-qarnayn 359v, 367v
73. MTAK Perzsa F.14: Naql-i Maĵlis, 275v, 277r-v;
Tārīx-i zu-l-qarnayn 366v, 367v.
74. ĀRYANPUR op.cit. I:20-23,
75. ibid. I:15.
76. MTAK Perzsa F.14: 56r.
77. ibid.: Maqsūd-i Ĵahān 314r, Biyān al-Mahmūd 4lor,
etc.
78. ĀRYANPUR op.cit. I:189.; MF IV: 350-400.;
Naġaristān-i Dārā : 87-88.
79. Xāvarī Šīrāzī Golĉin-Ma^Cāni idézetében, GOLĉIN-
MA^CĀNI op.cit. I:731.
80. The economic history of Iran 1800-1914, ed. Ch.
Issawi, Chicago-London 1971, 27-29, etc.
81. Naġaristān-i Dārā : 34.
82. LAMBTON op.cit. 12-17.

83. Gad GILBAR azt a vonalat viszi tovább, amit LAMBTON alapozott meg a források kiadásával és feldolgozásával. Gilbar a Qājār-kor gazdaságtörténetével foglalkozik, talán legjobb cikke: The Persian economy in the mid 19th century = Die Welt des Islams N.S.19(1979): 177-211. Tíz milliós (valószínűsített) lakosságával Perzsia a Közel-Kelet legnépesebb országa a múlt század derekán (ha az Oszmán Birodalmat részeire tagoljuk, ú.m. Anatólia 7-8 millió, Egyiptom 5 millió fölött és a Termő Félhold 3 millió). Tabriz a legnagyobb város legalább 130.000 lakossal. A hatvanas évek elején házösszeírás volt a városban, melynek alapján 150-160.000 lakossal számolnak. A külföldiek, vagyis (főként) a brit és francia konzulátus tisztviselőinek becslése is hasonló számot ad. Teherán, a főváros lakossága jóval kevesebb és erősen változó: télen itt lakik az udvar és a "felső tízezer", ekkor mintegy 90.000 fő a lakosok száma, - nyáron jóval kevesebb. A nagy kolerajárványok (1846, 1852) ezt alaposan lecsökkentik. Iszfahán megközelíti Tabriz nagyságát, a járványok után az 1868-as hivatalos jelentések azonban csak 75.000 lakossal számolnak.
84. The economic history of Iran 1800-1914, ed. Ch. Issawi, Chicago-London 1971: 31-32: az 1868-as

adatok szerint Perzsia-szerte mintegy 16.000 zsidó él. Legnagyobb részük rendkívül szegény, annyira, hogy nem is adóznak, hisz nincs semmijük. A muszlimok ugyancsak sanyargatják őket, talán az egy Teheránt kivéve, de még ott sem nyithatnak üzletet a bazárban.

Lélekszámuk a Thomson-Report alapján:

Teherán	1500 fő	adójuk	150 tumán
Hamadán	2000 fő	adójuk	600 tumán
Nekavend	200 fő	- - - - -	
Siraz	1500 fő	adójuk	1200 tumán
Ispahan	1500 fő	adójuk	150 tumán
Yezd	1000 fő	adójuk	500 tumán
Oroomiyah	1000 fő	adójuk	600 tumán
etc.			

85.	<u>600</u>	<u>2</u>	<u>600</u>	<u>2</u>
			<u>7</u>	<u>1</u>
400	60	1	<u>6</u>	600
		400	80	<u>20</u>

7. Bibliográfia

- ARBERRY, A.J.: Persian books. Catalogue of the Library of the India Office. London 1937.
- AUMER, J.: Die persische Handschriften der K. Hof- und Staatsbibliothek in Muenchen. München 1866.
- BLOCHET, E.: Catalogue des manuscrits persans de la Bibliothèque Nationale. 4 vols. Paris 1905-1934.
- BROWNE, E.G.: A catalogue of the Persian Manuscripts in the Library of the University of Cambridge. Cambridge 1896.
- BROWNE, E.G.: The Persian Manuscripts of the late Sir Albert Houtum-Schindler = JRAS 1917: 657 ff.
- Catalogue of the Arabic and Persian Manuscripts in the Oriental Public Library at Bankipore. 1-3 vols. Persian poetry by Maulavi Abdul Muqtadir. Calcutta 1908-1912.
- DĀNEŠ-PAŽUH: Fehrest-e nosxahā-ye xaṭṭi-e Ketābxāne-ye Dāneškada-ye Adabiyāt. Tehrān 1341/1962.
- DORN, B.: Die Sammlung von morgenländischen Handschriften welche die Kaiserliche Öffentliche Bibliothek zu St. Petersburg in Jahre 1864 von .. Chanykov erworben hat. St. Petersburg 1865.
- EDWARDS, E.: A catalogue of the Persian printed books in the British Museum. London 1922.

- EILERS, W. - HEINZ, W.: Persische Handschriften. I. T. Wiesbaden 1968. (Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland, 14/1.)
- ETHÉ, H.: Catalogue of Persian manuscripts in the Library of the India Office. 2 vols. Oxford 1903-1937.
- FALATURI, A.: Katalog der Bibliothek des schiitischen Schrifttums in Orientalischen Seminar der Univ. zu Köln. Zürich 1988.
- FLÜGEL, G.F.: Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der kaiserlich-königlichen Hofbibliothek zu Wien. 3 Bde. Wien 1865-1867.
- HUKK, M.A.-ETHÉ, H.- ROBERTSON, E.: A descriptive catalogue of the Arabic and Persian manuscripts in Edinburgh Library. Hertford 1925.
- IVANOW, V.: Concise descriptive catalogue of the Persian manuscripts in the Collection of the Asiatic Society of Bengal. 2 vols., 1 Suppl. Calcutta 1924-1927.
- KARATAY, F.E.: Topkapi Sarayı Müzesi Kütüphanesi farsça yazmalar katalogu. İstanbul 1961.
- Katalog vostočnyh rukopisej Akademii Nauk Tadžikskoj SSR. 6 vols. Dušanbe 1960-1988.
- Mašhad. Ketābxāne-ye Āstān Qods Razavi. Fehrest-e nosxahā-ye xaṭṭi. 3 vols. Mašhad 1345-1346.

- MIKLUHO-MAKLAJ, N.D.: Opisanie persidskih i tadžikskih rukopisej Instituta Vostokovedeniâ. 3 vyp. Moskva 1975.
- MORLEY, W.H.: Descriptive catalogue of the historical manuscripts in the Arabic and Persian languages preserved in the Library of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland. London 1854.
- Opisanie persidskih i tadžžikskih rukopisej Instituta Vostokovedeniâ. 1-9.vyp. Moskva 1955-1979.
- PERTSCH, W.: Die Handschriften-Verzeichnisse der königliche Bibliothek zu Berlin. 4.Bd. Verzeichnis der persischen Handschriften. Berlin 1888.
- PERTSCH, W.: Die persischen Handschriften der herzoglichen Bibliothek zu Gotha. Wien 1859.
- PIEMONTESE, A.M.: Catalogo dei manoscritti persiani conservati nelle biblioteche d'Italia. Roma 1989.
- RIEU, Ch.: Catalogue of the Persian manuscripts in the British Museum. 3 vols., 1 Suppl. London 1879-1895.
- ROSEN, V.: Les manuscrits persans de l'Institut des Langues Orientales, Coll. Scient. 3.vol. St. Pétersbourg 1886.
- ROSSI, E.: Elenco di manoscritti persiani della Biblioteca Vaticana. Roma 1948.
- SACHAU, E. - ETHÉ, H. - BEESTON, A.L.: Catalogue of

the Persian, Turkish, Hindustani and Pushtu manuscripts in the Bodleian Library. 3 vols. Oxford 1889-1959.

Sobranie vostočnyh rukopisej Akademii Nauk Uzbekskoj SSR. 11 vols. Taškent 1952-1987.

Tehrān. Ketābxāne-ye Dāneškada-ye Adabiyāt, Dānešgāh Tehrān. Fehrest-e nosxahā-ye xat̄ti.

1d. DĀNEŠ-PAŽOH

Tehrān. Ketābxāne-ye Markazi, Dānešgāh-e Tehrān.

Fehrest-e nosxahā-ye xat̄ti. 6 vols. Tehrān 1340-1348/1961-1969.

Tehrān. Ketābxāne-ye Majles. Fehrest-e nosxahā-ye xat̄ti. 1-22. vols. Tehrān 1305-1350/1926-1971.

Tehrān. Ketābxāne-ye Melli. Fehrest-e nosxahā-ye xat̄ti. / Anvār, S-A. 5 vols. Tehrān 1343-1353. / 1964-1974.

Tehrān. Ketābxāne-ye Soltānati. Fehrest. 1-2.vols. /Ātābā'i, B. Tehrān 2535/1976.

Tehrān. Ketābxāne-ye Sepehsālār. Fehrest-e nosxahā-ye xat̄ti. 4 vols. Tehrān 1315-1346/1936-1967.

A title catalogue of Persian manuscripts in the National Library. Cairo 1966.

TRAKO, S.: Katalog perzijskih rukopisa Orientalnog Instituta u Sarajevu. Sarajevo 1986.

ZETTERSTÉEN, K.V.: Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der Universitäts-Bibliothek zu Uppsala. Uppsala 1930.

x x x

ADAMEC, L.W.: Historical gazetteer of Iran. 4 vols.
Graz 1976-1988.

ADL, Š.: Se Abbās Mirzā Nāyeb os-Saltāne = Āyande
13(1366): 35-41.

AITCHINSON, C.U.: A collection of treaties, engage-
ment and sanads relating to India and neighbouring
countries. 13. vol. Calcutta 1933.

AKIMUŠKIN, O.F.: Persidskaâ rukopisnaâ kniga in:
Rukopisnaâ kniga v kul'ture narodov Vostoka.1.
Moskva 1987; 330-406.

AKIMUŠKIN, O.F.: Zametki o persidskoj rukopisnyj kni-
ge i ee sozdatela in: Očerki istorii kul'tury
srednevekovogo Irana. Moskva 1984; 8-57.

ALAVI, B.: Geschichte und Entwicklung der modernen
persischen Literatur. Berlin 1964.

ALGAR, H.: An introduction to the history of free-
masonry in Iran = Middle Eastern Studies 6(1970):
276-296.

ALGAR, H.: Mirza Malkum Khan. California 1973.

ALGAR, H.: Religion and state in Iran 1785-1906.
Berkeley 1969.

AMIRAHMADI, H.: Transition from feudalism to capital-
ist manufacturing and the origins of dependency
relations in Iran : 1796-1921. Ph.D.diss.Cornell
Univ. 1982.

- ANARKULOVA, D.M.: Social'no-političeskaâ bor'ba v Irane v seredine XIX v. Moskva 1983.
- ANARKULOVA, D.M.: Voennaa reforma Mirzy Tagi-hana (1848-1851) in: Bližnij i Srednij Vostok. Èkonomika, istoria. Moskva 1976, 103-109.
- Anĵuman-i Nāširī /Mīrzā Ibrāhīm . Tehrān, lith. H. 1272/1855-56.
- ARJOMAND, S. ed., Authority and political culture in Shi'ism. New York 1988.
- ARJOMAND, S.A.: The shadow of God and the Hidden Imam. Religion, political order and societal change in Shi'ite Iran from the beginning to 1890. Chicago-London 1984. (Publications of the Center for Middle Eastern Studies.17.)
- ĀRYANPUR, Y.: Az Ṣabā tā Nimā. 2 ĵ. Tehrān 1350/1971-72.
- EVERY, P.W.: An enquiry into the outbreak of the second Russo-Persian war, 1826-28 in: Iran and Islam; in memory of V. Minorsky; ed.C.E.Bosworth, Edinburgh 1971; 17-45.
- BADDELEY, J.F.: The Russian conquest of the Caucasus. London 1908.
- BACHER, W.: Les juifs de Perse au XVIIe et au XVIIIe siècles. D'après les chroniques poétiques de Babai b. Lutf et de Babai b. Farhad. Paris 1906.

- Bahār va adab-e fārsi. Maǰmuʿe-ye sad maqāle az Malek-oš-šoʿarā Bahār. Be kušēš-e Mohammad Gölbon. 1-2. ǰ. Tehrān 1351/1972.
- BAHĀR, M.T.: Sabkšenāsi yā tārix-e tašavvor-e našr-e fārsi. 1-3. ǰ. Tehrān 1337/1958.
- BAHĀR, M.T.: Tārix-e moxtašar-e ahzāb-e siyāsi. Enqerāz-e qājāriye. Tehrān 1321/1942.
- BAKHASH, S.: Iran : monarchy, bureaucracy and reform under the Qajars : 1858-1896. London 1978.
- BAKHTIAR, A.A. - HILLENBRAND, R.: Domestic architecture in nineteenth-century Iran: the Manzil-i Sartip Sidiqi near Ispahan in: Qajar Iran, ed.E. Bosworth and C. Hillenbrand, Edinburgh 1983; 383-393.
- BARON, S.W.: A social and religious history of the Jews. 18.vol. The Ottoman Empire, Persia, Ethiopia, India and China. New York - Philadelphia 1983.
- BRAGINSKIJ, I.S. - KOMISSAROV, D.: Persidskaâ literatura. Moskva 1963.
- BROWNE, E.G.: A literary history of Persia. 4 vols. Cambridge 1964.
- BROWNE, E.G.: The press and poetry of modern Persia. Cambridge 1914.
- BROWNE, E.G.: A traveller's narrative written to illustrate the episode of the Bab. 2 vols. Cambridge 1891.

BROWNE, E.G.: A year amongst the Persians.

Cambridge 1970.

CALMARD, J.: Les marchands iraniens - formation et montées d'un groupe de pression, 16e-19e siècles.

in: Marchands et hommes d'affaires asiatiques, Paris 1987; 91-107.

CHARDIN, J.: Voyages du -- en Perse et autres lieux de l'Orient. 10 vols. Paris 1811.

A chronicle of the Carmelites in Persia and the papal mission of the XVIIth and XVIIIth centuries. London 1939.

CLOAKE, M.M. trad. et ed., A Persian at the court of King George, 1809-10: the journal of Mirza Abul Hassan Khan. London 1988.

COLOMBARI, F.: Organisation de l'armée persane..

Planquette 1854.

CURZON, G.N.: Persia and the Persian question. 2 vols. London 1892.

DAVIES, Ch.: Qajar rule in Fars prior to 1849 = Iran 25(1987): 125-153.

DEHXODĀ, A.A.: Amsāl va hekām. 1-4. ǰ. Tehrān 1338-1339/1960-61.

DORA D'ISTRIA, Mme : Poesie des Persans sou les Khadjars. Kolozsvár 1879.

DORN, B.: Bericht über eine wissenschaftliche Reise in dem Kaukasus und den südlichen Küstenländern

- des Kaspischen Meeres = Bull. de l'Acad. Imp. des Sciences de St Petersburg. 4(1862): 344-393.
- DREYFUSS, H.: Essai sur le Béhaisme, son histoire et sa portée sociale. Paris 1909.
- The economic history of Iran 1800-1914. Ed. by Ch. Issawi. Chicago-London 1971.
- EKBAL, K.: Die Brasilienreise des persischen Gesandten Mirzā Abu-l Ḥasan Khān Šīrāzī im Jahre 1810 = Die Welt des Islams 27(1987): 23-44.
- ELGOOD, C.: A medical history of Persia and the Eastern Caliphate from the earliest times until the year A.D.1932. Cambridge 1951.
- Encyclopaedia Iranica. Ed. E. Yarshater. London
- Encyclopaedia of Islam, new ed. London 1955-
Enzyklopaedie des Islam. Leiden 1913-1936.
- ENTNER, M.L.: Russo-Persian commercial relations, 1828-1914. Florida 1965.
- ETTEHADIEH, M.: Patterns in urban development; the growth of Tehran (1852-1903) in: Qajar Iran, ed. E. Bosworth and C. Hillenbrand, Edinburgh 1983; 199-212.
- FEKETE L.: Einführung in die persische Palaographie. Budapest 1977.
- FISCHEL, W.J.: Isfahan. The story of a Jewish community in Persia in: Joshua Starr memorial volume, New York 1953; 111-128.

FISCHEL, W.J.: Jews in the economic and political life of mediaeval Islam. London 1937. (Royal Asiatic Society. Monograph 22.)

FISCHEL, W.J.: The Jews of Persia , 1795-1940 = Jewish Social Studies 12(1950): 119-160.

FLANDIN, E.: Voyage en Perse par -- peintre et Pascal Coste, architecte... Paris 1850-54.

FLOOR, W.M.: Commercial conflict between Persia and the Netherlands 1712-1718. Durham 1988.

FLOOR, W.M.: The customs in Qajar Iran = ZDMG 126 (1976): 281-311.

FLOOR, W.M.: Le droit d'entreposage en Iran Qajar = Studia Iranica 17:1(1988): 57-91.

FLOOR, W.M.: The guilds in Iran : an overview from the earliest beginnings to 1972 = ZDMG 125(1975): 99-166.

FLOOR, W.M.: The guilds in Qajar Persia. Ph.D. Univ. of Leiden, 1971.

FLOOR, W. : The Iranian navy in the Gulf during the eighteenth century = Iranian Studies 20:1 (1987): 31-53.

FLOOR, W.M.: The merchants (tujjar) in Qajar Iran = ZDMG 126(1976): 101-135.

FRAGNER, B.G.: Persische Memorienliteratur als Quelle zur neueren Geschichte Irans. Wiesbaden 1979.

- FRASER, J.B.: An historical and descriptive account of Persian. Edinburgh 1834.
- FRASER, J.B.: Narrative of a journey into Khorassan in the years 1821 and 1822. London 1825.
- FRASER, J.B.: Narrative of the residence of the Persian Princes in London, 1835 and 1836. 2 vols. London 1838.
- GALFON, S.: Die Lage der Juden in Persien = Ost und West 7 (1907):133-136.
- GARNER, H.: VOyage en Perse, Arménie, Mésopotamie etc. Tours 1859.
- GEIGER, W. - KUHN, E.: Grundriss der iranischen Philologie. 2 Bde. Strassburg 1895-1904.
- GIBB, H.: Islamic biographical literature in: Historians of the Middle East; eds. B. Lewis and P. M. Holt, London 1962; 54-58.
- GILBAR, G.: Demographic developments in late Qājār Persia 1870-1906 = Asian and African Studies 11 (1976): 125-126.
- GILBAR, G.: The opening up of Qājār Iran : some economic and social aspects = BSOAS 49(1986): 76-89.
- GILBAR, G.: Persian agriculture in the late Qājār period, 1860-1906 : some economic and social aspects = Asian and African Studies, Haifa, 12(1978): 312-365.
- GILBAR, G.: The Persian economy in the mid 19th century = Die Welt des Islams N.S.19(1979):177-211.

- GILBAR, G.: Trends in the development of prices in late Qajar Iran 1870-1906 = Iranian Studies 16 (1978): 177-198.
- GOLČIN-MA^CĀNI, A.: Tārix-e tazkerehā-ye fārsi. 2 ʔ. Tehrān 1348-1350/1969-1971.
- HAIRI, Abdul-Hadi: Shi'ism and constitutionalism in Iran. Leiden 1977.
- HAIRI, A.: The legitimacy of the early Qajar rule as viewed by the Shi'i religious leaders = Middle Eastern Studies 24(1988): 271-286.
- HAMBLY G.: An introduction to the economic organization of early Qājār Iran = Iran, Journal of the British Inst. of Persian Studies, 1964: 69 ff.
- Hazār sāl naṣr-e fārsi. Ed. K. Kašāvarz. 5 ʔ. Tehrān 1346/1967-68.
- Historians of the Middle East, eds. B. Lewis and P. M. Holt, London 1962.
- HOFFMAN, B.: Persische Geschichte 1694-1835, erlebt, erinnert u. erfunden. Das Rustam at-tawārīḥ in deutscher Bearb. Berlin 1986. 2 Bde.
- HUREWITZ, J. C.: Diplomacy in the Near and Middle East. New York 1956.
- /ILČI/ Ḥeyratnāma. Safarnāma-i Mīrzā Abulḥasan xān -i Ilči be Landan, préf. et annoté par H. Morsel-vand. Tehrān 1986.

- INGRAM, E.: Iran and the British Empire 1789-1838.
London 1988.
- Iran and Islam : in memory of V. Minorsky. Ed.C.E.
Bosworth. Edinburgh 1971.
- ISHAQUE, M.: Modern Persian poetry. Calcutta 1943.
- ISHAQUE, M.: Soxanvarān-e Irān dar ^Casr-e hāzer or
poets and poetry of modern Persia. 2 vols. Delhi
1933-37.
- ISKANDER Munšī: Tārīx-i ^Cālamārā-i ^Cabbāsī. Tehrān
1956.
- IVANOV, M.S.: Antifeodal'nye vosstaniâ v Irane v
seredine XIX v. Moskva 1982.
- JAKTĀJI, M.T.: Descriptive catalogue of the English
itineraries in the National Library of Iran. Teh-
rān 2535/1976.
- ĴAJĀLEDDIN Homā'i: Tārīx-e adabiyāt-e Irān, az qadim-
tarin ^Casr-e tārixi tā ^Casr-e hāzer. 2 Ĵ. Tehrān
1340/1961.
- JAUBERT, P.A.: Voyage en Armenie et Perse. Paris 1821.
- KAZEMZADEH, F.: The origin and early development of
the Persian Cossack Brigade = The American Slavic
and East European Review 15(1956): 351-363.
- KÉGL, A.: Riza Kuli Khan als Dichter = WZKM 1897:63-74.
- KÉGL S.: Tanulmányok az újabbkori persa irodalom tör-
ténétéből. Budapest 1892 (Értekezések. 15/11.)

- KÉGL, A.: Zur Geschichte der persischen Litteratur des 19. Jhdts. .. 1900.
- KITTO, J.: The court and people of Persia. 2 vols. London 1849-50.
- KOMISSAROV, D.S.: Puti razvitiâ novoj i novejšej persidskoj literatury. Moskva 1982.
- KOSTYGOVA, G.I.: Persidskie i tadžikskie rukopisy Gosud. Publ. Biblioteki im. M.E. Saltykova-Ščedrina : alfavitnyj katalog. Leningrad 1988.
- KUZNECOVA, N.A.: Iran v pervoj polovine XIX veka. Moskva 1983.
- LAMBTON, A.K.S.: The case of Hajjī ^CAbd al-Karīm. A study on the role of the merchant in mid-nineteenth-century Persia in: Iran and Islam, ed. C.E. Bosworth, Edinburgh 1971; 331-360.
- LAMBTON, A.K.S.: The case of Hajjī Nūr al-Dīn, 1823-47: a study in land tenure = BSOAS 30 (1967): 54-72.
- LAMBTON, A.K.S.: Concepts of authority in Persia, eleventh to nineteenth centuries A.D. = Iran 26 (1988): 95-103.
- LAMBTON, A.K.S.: Continuity and change in medieval Persia : aspects of administrative, economic and social history, 11th-14th century. London 1988.
- LAMBTON, A.K.S. : The dilemma of government in Islamic Persia : the Siyāsat-nāma of Niẓām al-Mūlk = Iran 22 (1984): 55-66.

LAMBTON, A.K.S.: Kādjār in: EI

LAMBTON, A.K.S.: Landlord and peasant in Persia.
London-New York- Toronto 1953.

LAMBTON, A.K.S.: Persian biographical literature in:
Historians of the Middle East, eds. B.Lewis and
P.M.Holt; London 1962; 141-151.

LAMBTON, A.K.S.: Persian society under the Qājārs
= JRCAS 48(1961): 123-138.

LAMBTON, A.K.S.: Persian trade under the early Qajars
in: Islam and the trade of Asia : a colloquium;
ed. D.S.Richards; Oxford 1970; 215-244.

LAMBTON, A.K.S.: Qajar Persia : eleven studies.
London 1987.

LAMBTON, A.K.S.: Theory and practice in medieval
Persian government. London 1980.

LAYARD, A.H.: Early adventures in Persia, Susiana
and Babylonia. London 1894.

LEWIS, B.: The islamic guilds = Economic History
Review 8(1937): 20-37.

LEWIS, B.: The Jews of Islam. Princeton 1984.

MAFTUN, Abd al-Razzaq Bayg..Dunbuli: The dynasty of
the Kajars. Transl... of Maāsir-i sultānīyah by
H.J.Brydges.Repr. New York 1973.

MAHDAVI, Sh.: Women and ideas in Qajar Iran = Asian
and African Studies 19(1985): 187-198.

MALCOLM, J.: The history of Persia. 2 vols. London 1829.

- MCNEIL, J.: Progress and present position of Russia in the East. London 1836.
- MIGEOD, H.G.: Die persische Gesellschaft unter Nasir-u'd-Din Šah 1848-1896). Berlin 1990. (Islamkundl. Untersuchungen.139.)
- Mir'āt al-Buldan. Eds. Ḥabāb al-Ḥoseyn Navā'i and Mir Ḥāsem Mohaddes. lith. Tehran 1295.
- MĪRZĀ BUZURG: A journey through Persia, Armenia and Asia Minor to Constantinople, in the years 1808 and 1809. London 1812.
- MĪRZĀ MALKAM Xān, Maǰmu'a-i āšār-i ---.Ed. M. Tabā-ṭabā'i. Tehrān 1327/1948.
- MĪRZĀ ŠĀLIḤ, Safarnāma-i -- Širāzī. Eds.M. Šahrastāni. Tehrān 1347/1968.
- MĪRZĀ ŠĀLEḤ, Q-H. ed., Asnād-e rasmi dar ravābat-e siyāsi-e Irān bā Engelis va Rus va Ḥosmāni. Tehrān 1365. 2 j.
- MORIER, J.: A second journey through Persia, Armenia .. London 1818.
- MORRISON, G.-BALDICK, J.-KADKANI, S.: History of Persian literature from the beginning of the islamic period to the present day. Leiden-Köln 1981. (Handb.d.Orient. 1.Abt.4.Bd.)
- NAJĀFI, S.M.B.: Dinnāmeḥā-ye Irān. Bibliogr. über die Religionen in Iran. Köln 1987.
- NĀŠIRADDĪN Šāh Qājār, Safarnāma. Tehrān 1291 H.Q./1874.

- NĀŞIRADDĪN Šāh Qājār, Rūznāma-i safar-i Gīlān. Ed. M. Sotude. Gilan 1367/1988.
- NASHAI, G.: The origins of modern reform in Iran, 1870-80. Urbana 1982.
- NĀṬEQ, Homā : Irān dar rāhyābi-e farhangī, 1834-1848. London 1988.
- NAVVĀB ŞAFĀ, E. ed., Safarnāma-i Farhād Mīrzā.. Tehrān 1366/1987.
- NAVVĀB ŞAFĀ, E.: Šarh-e hāl-e Farhād Mīrzā . Tehran 1366/1987.
- OKAZAKI, S.- EURA K.: Bibliography on Qajar Persia. Osaka 1985.
- OKAZAKI, S.: The great Persian famine of 1870-71 = BSOAS 49(1986):183-192.
- OUSELEY, W.: TRavels in various countries of the East more particularly Persia. 3 vols. London 1819-25.
- PAGLIARO, A.-BAUSANI, A.: Storia della letteratura Persiana. Milano 1960.
- PARVIN, M.-SOMMER, M.: Production and trade of Persian opium; economics and law in retrospect = Orient 28(198):244-260.
- PERKINS, J.: A residence of eight years in Persia. Andover-New York 1843.
- PIZZI, I.: Storia della poesia Persiana. 2 vols. Torino 1894.

- POLAK, J.E.: Die oesterreichischen Lehrer in Persien,
Wien 1876. (Vorlesungen des orientalischen Museums)
- POLAK, J.E.: Persien, das Land und seine Bewohner,
ethnographische Schilderungen. 2 Bde. Leipzig 1865.
- The population of Iran. Ed. J.A.Momeni. Honolulu-
Shiraz 1977.
- Qajar Iran : political and cultural change, 1800-
1925 : pres. to L.P.Elwell-Sutton, eds. E.Bosworth
and C.Hillenbrand. Edinburgh 1983.
- QAZVINI, M.-M.: Yāddāsthā--. Ed. I. Afšār. 2 j. Tehrān
1955.
- Rāhnemā va mošāxaṣāt-e mo'āhedāt-e dojānebe-ye Irān
bā sāyer-e doval 1185-1357/1807-1979. Tehrān 1367.
- RĀ'IN, E.: Farāmušxāne va framasonri dar Irān.
Tehrān 1348/1969-70.
- RĀ'IN, E.: Mirzā Malkam xān. Tehrān 1350/1971-72.
- RAWLINSON, H.C.: Notes on a journey from Tabriz =
JRGS 10(1841): 1-64.
- RAWLINSON, H.C.: On Persia and the Persians = Jou.
Roy. United Service Institution 1(1858).
- RAWLINSON, H.C.: England and Russia in the East.
London 1875.
- RIẒĀ QULĪ xān HIDĀYAT, Tārīx-i rauzat al-ṣafā-i
nāṣirī. Tehrān 1961.
- ROKNI, M.: The project of modernity in Iran, 1850-
to 1900. Ph.D.diss. The American Univ. 1987.

- ROUHBAKHSHAN, A.: Le rôle du Dār ol-Fonūn dans l'expansion du Français en Iran = Luqmān 3(1987): 33-54.
- Routes d'Asie. Marchands et voyageurs XVe-XVIIIe s. Eds. M. Debout, D. Eeckaute Bardery et V. Fourniau. Paris-Istanbul 1988.
- RYPKA, J.: History of Iranian literature. Dordrecht 1968.
- SABA, M.: Bibliographie française de l'Iran ... depuis 1560 à nos jours. Paris 1936.
- SAFĀ, Z.: Ganj-e soxan. 1-3. ĵ. Tehrān 1339-45/1961-67.
- SAFĀ Z.: Hamāsa-serāyi dar Irān az qadimtarin ahd-e tārixi tā qarn-e čahārdahom-e heĵri. Tehrān 1333/1954.
- ŠAFRĪ ISFAHĀNĪ, M. T.: Ganj-i šāyigān. lith. Tehrān 1272/1856.
- SĀSĀNĪ, Xān M. : Siyāsatgarān-e doure-ye Qājār. Tehrān 1959-60.
- SAVORY, R. M.: Studies on the history of Šafavid Iran. London 1987.
- SCARCE, J. M.: The royal palaces of the Qajar dynasty : a survey in: Qajar Iran, eds. E. Bosworth and C. Hillenbrand, Edinburgh 1983; 329-351.
- ŠČEGLOVA, O. P.: Irānskaâ litografirovannaâ kniga. Iz istorii knižnogo dela v Irane v XIX pervom des-âtiletii XX v. Moskva 1979.
- SCHLAEFFI, A.: Reisen in den Orient. Winterthur 1864.

- SEIDLITZ, N.K.v.: Rundreise um den Urmia-See in Persien im Jahre 1856 = Petermann's Mitteilungen 1858: 227-236.
- SEPSIS, A.: Perse. Quelques mots sur l'état religieux actuel de la Perse = Revue de l'Orient 3(1844): 97-114.
- SHEIL, Lady: Glimpses of life and manners in Persia.
- SHIMAMOTO, T.: Society and economy of Qom in the latter half of the 19th century Iran = Orient 24(1988): 124-140.
- SPARROY, W.: Persian children of the royal family. London 1902.
- SPULER, B.: The evolution of Persian historiography in: Historians of the Middle East; eds. B Lewis and P.M. Holt, London 1962; 126-132.
- STOREY, C.A.: Persian literature. London 1927 ff.
- SVERČEVSKÁ, A.K.: Bibliografická Irana. Liter. na ruskom azyke (1917-1965). Moskva 1967.
- Tadhkirat al-Muluk, ed. V. Minorsky. London 1943. (Gibb Mem. Ser. 16.)
- TOUSI, R.R.: The Persian army 1880-1907 = MES 24(1988): 206-229.
- The travels of Rabbi David de Beth Hillel from Jerusalem through Arabia, Koordistan, part of Persia and India to Madras. Madras 1832.

VÁMBÉRY, A.: Aus dem Geistesleben persischer Frauen =
ZDMG 45(1891): 403-428.

VÁMBÉRY Á.: Vándorlásaim és élményeim Perzsiában.
Pest 1867.

WATSON, R.G.: A history of Persia 1800-1858. London
1866.

WILSON, A.T.: A bibliography of Persia. Oxford 1930.